

Сергій РЯБОВ

ПОЛІТИЧНІ ВИБОРИ

НАВЧАЛЬНИЙ
ПОСІБНИК

Для учнів середніх шкіл,
студентів вузів

Сергій РЯБОВ

ПОЛІТИЧНІ ВИБОРИ

**НАВЧАЛЬНИЙ
ПОСІБНИК**

Рекомендовано Міністерством освіти України

НБ ПНУС

634191

Київ
ТАНДЕМ
1998

ББК 66.01
Р 98

Рябов С.Г.
Р 98 Політичні вибори: Навчальний посібник. — Київ,
Тандем, 1998. — 96 с.

ISBN 966-7145-00-X

У навчальному посібнику викладено історію політичних виборів, сутність і головні закономірності виборчого процесу, сучасні норми її вимоги щодо його здійснення згідно із законодавством України. Для учнів середніх шкіл, студентів вузів, широкого кола виборців.

Р 0301020300
98

ББК 66.01

ISBN 966-7145-00-X

© Рябов С.Г., 1998
© Прокопенко Б.О. Обкладинка, 1998
© "Тандем". Комп'ютерний макет, 1998

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

РЯБОВ Сергій Геннадійович

ПОЛІТИЧНІ ВИБОРИ

Навчальний посібник

Рекомендовано Міністерством освіти України

Редактор *Л. Тютюнник*

Художник обкладинки *Б. Прокопенко*

Комп'ютерна верстка *І. Смурова*

Коректор *Н. Мельник*

Підписано до друку 05.01.98. Формат 84×108/32. Папір друкарський.
Гарнітура Таймс. Друк вис Умов. друк. арк. 6,0.
Зам. № 8-188. Наклад 10 000 пр.

Видавництво ВК ТОВ "Тандем".

Свідоцтво про реєстрацію № 22945706

252180, Київ, пр. Червонозоряний, 51. 102.

Григоріатський університет
Головне підприємство РВОН "Докладкниг",
м. 252057, Київ, Довженка, 3

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ИВБ. 98

634191

Розділ 1

Історія виборчого процесу

1.1. Суспільні вибори у стародавні часи

Первісна демократія

Вибори та голосування, як способи здійснення народовладдя (*demos kratos*), ухвалення цілою спільнотою рішень, що є обов'язковими для всіх, здавна практикуються в житті людей. Колегіальні форми врядування, за свідченням історичних та археологічних розвідок, були властиві вже первісному суспільству. В стародавні часи влаштування публічної влади та її функціонування ґрунтувалися на виборності кращих (старших за віком, наймудріших, хоробрих та сильних) членів общини, делегуванні їм права на управління суспільним життям, поважанні волі більшості.

Вважається, що найпершим способом первісного володарювання були народні збори, за допомогою яких спільні проблеми розв'язувалися всіма членами первісної общини. Саме на родовій раді, на сходці дорослих співродичів первісні люди обирали свою проводирку чи проводира й інших виконавців суспільного врядування.

Первісні форми народного волевиявлення полягали, зокрема, в тому, що на племінній сходці люди криком схвалювали або відхиляли якусь пропозицію чи рішення ради старійшин. виявлення спільної волі через голосування на народних зборах, тобто вотування¹, — це вияви *прямої, або безпосередньої демократії*. Поступово епізодичні народні збори замінювалися радою старійшин, яка перетворювалася на постійний орган управління. Разом з цим розвивалася й виборча практика, поширювалися представницькі форми управління державою.

Представницька демократія — це така форма народоправства, за якої громадяни не беруть безпосередньої участі в управлінні спільнотою і розв'язанні спільних проблем, а доручають це своїм представникам (делегатам, депутатам), уповноважують їх репрезентувати² свої інтереси, делегують своє право на належну громадянам частку влади, через своїх обранців впливають на стан справ у суспільстві, на управління державою.

1 Від лат. *volunt* — спільна думка, бажання, воля.

2 Від лат. *representatio* — наочне зображення, представництво.

**Представницька
демократія
Стародавньої
Греції**

Представницьке народоприжиття виникло у Стародавніх Афінах у VII сторіччі до н. л. У цей час в античному суспільстві змість басилеїв (царів) починають обирати колегії з “кращих мужів” (в Афінах це були дев’ять архонтів — вищих службових осіб), до відання яких передавалися, зокрема, судові та військові справи. У V — IV сторіччях до н. л. найвищим органом влади в Афінах були збори повноправних громадян чоловічої статі не молодших за 20 років — *екклесія*. На них обирали посадових осіб, ухвалювали закони держави. Кожний громадянин міг виступити на цих зборах і висловити свої міркування з усіх обговорюваних питань, внести пропозиції або законопроект для розгляду. Кожний афінянин міг домагатися через народні збори скасування певного закону, особливо, якщо вдавалося довести, що цей закон суперечить засядам демократизму.

Цікаво, що у давнину поширеним способом призначати на посаду було жеребкування — у ньому вбачали виявлення найвищої волі, знамення долі. Причому за жеребкування виступали саме прибічники демократії, а їхні противники наполягали на виборах голосуванням, бо вважали, що так легше “протягти” волю меншості.

Найвищою постійно діючою урядовою установою в Стародавніх Афінах була Рада п’ятисот, яка мала широке коло функцій та повноважень і діяла подібно до муніципалітету — управляла усіма службами міста. Членів Ради обирали жеребом на народних зборах. До виборів долучалися громадяни не молодші за 30 років, якщо вони сплачували податки і “виявляли шану до батьків”. Кандидатів на обрання перевіряли на політичну зрілість.

До речі, саме від цих часів походить поняття “кандидат”. У Стародавньому Римі громадянин, який претендував на високу державну посаду, надягав на себе білу одягу¹ і ходив вулицями, закликаючи співвітчизників віддати за нього свої голоси.

Практика виборності органів суспільного управління як втілення принципів республіканізму та демократичного державного устрою набула поширення в античному полісі у VI столітті до н. л. Відтоді суттєвою ознакою суспільних перетворень на засядах народовладдя вважаються існування виборного представницького органу влади, надання громадянам виборчих прав, удосконалення виборчої системи. Вибори поступово стають найпоширенішим і найприйнятливішим способом формування суспільної влади, визнання чийогось авторитету. Таке ставлення до

¹ Латинською мовою *candida* означає “білий топі”

виборів, до участі пересічних громадян у здійсненні справ усього суспільства відобразилося у так званих *трьох* великих політичних ідеях, сформованих у полісній свідомості — ідеї громадянства, ідеї демократії та ідеї республіканізму. Зміст останньої становили вимоги виборності, змінюваності та короткостроковості магістратур¹.

1 Стародавній Рим

У Стародавньому Римі, коли у 509 році до н. л. було встановлено республіканський лад, центральними органами були такі: *сенат*, який обирався громадянами, *народні збори* та *магістрати*.

Верховних магістратів називали *консулами* — опікунами держави. Цікаво, що голосування під час обговорення питань у сенаті проводилося шляхом розходження голосуючих у різні боки.

Важливою формою народного представництва у Римській республіці була постать *трибуна*. Його починаючи від V століття до н. л. на своїх сходках обирали плебеї². Трибун міг накладати вето на розпорядження магістрату чи на рішення сенату і цим паралізувати їхню діяльність. Він мав право затримати будь-яку посадову особу. Його ж власна особа вважалася недоторканою. Пізніше навіть був ухвалений закон, згідно з яким будь-кого, хто заважав говорити трибунові, штрафували або й карали на смерть, якщо від цього були тяжкі наслідки.

Головна ідея римського республіканського політичного устрою полягала в тому, що суб'єктом суспільної влади вважався народ. Саме завдяки цій обставині плебеї могли застосовувати *сецесії* — крайній захід у боротьбі за свої права, коли вони всі разом залишали Рим, ставлячи патриціїв³ у безвихідь. У такий спосіб плебеї домоглися права обирати на своїх зборах народних трибунів, наділяти їх статусом недоторканості й повноваженнями накладати вето на рішення патриціанських установ.

Характерними рисами античної демократії були:

- широка участь громадян в ухваленні законів, здійсненні правосуддя,
- виборність,
- змінюваність,
- підзвітність посадових осіб,

1 Словом *magistratura* у Стародавньому Римі позначали будь-які високі й відповідальні державні посади.

2 *Плебеї* (від лат. *plebs* — чернь, натовп) — одна з категорій вільного населення у Стародавньому Римі; пізніше, починаючи від II — III сторіччя до н. л., так називали повноправних громадян незнатного походження.

3 *Патриції* (від лат. *pater* — батько) — родова аристократія у Стародавньому Римі, яка володіла багатствами і владою в державі.

- колегіальність прийняття рішень у спільних справах,
- відносна простота процедур управління.

Водночас треба пам'ятати, що

а) демократія тут трималася на експлуатації рабів, які склали переважну більшість населення;

б) політичних прав були позбавлені й деякі категорії вільних людей (хто не був громадянином республіки, так звані метеки);

в) до участі в політичному житті не допускалися жінки.

Виборність і колегіальність за середньовіччя

Елементи виборності органів урядування та колективного волевиявлення через вотовання віднаходимо й у суспільствах та державах доби середньовіччя. Так, король франків Хлодвіг I мав при собі раду, до якої входили вищі чиновники та єпископи. Навесні та восени він скликав збори знаті, на яких обговорювалися найважливіші справи. Не раз бувало, що предметом обрання поставала сама монарша особа. Так, у 751 році дворянські збори обирали франкського короля, який став засновником династії Каролінгів. З ім'ям найвизначнішого її представника Карла Великого зв'язане створення так званого травневого поля — щорічних зборів світської та духовної знаті для обговорення найважливіших справ і заходів у королівстві. Й у феодально роздробленій Німеччині колегія курфюрстів (дворян) обирала найвищого виконавця державної влади — імператора. Зокрема, у 987 році на з'їзді знаті був обраний король Франції — Робертін Гуго Капет.

Виникнення парламенту

Рада знаті, що існувала при королі (іноді її називали *курією*), значною мірою обмежувала владу монарха. Саме з такої ради в середині XIII століття у Франції виник парламент¹. За короля Людовіка IX Святого замість з'їздів феодалів тут була заснована постійна Рада, яка складалася з великої та малої Рад. Парламент Франції тих часів виконував не лише найвищі державні функції (ухвалення законів, нагляд за їх дотриманням): його члени мали наглядати ще й за станом столичних вулиць і доріг, контролювати житлове будівництво, піклуватися про санітарний стан міста, про постачання Парижа продовольством і водою.

У 1302 році французький король Філіпп IV Красивий скликав розширену Раду світських та духовних феодалів, яка стала прообразом станово-представницького державного органу. Тут були делегати від духовенства, найбільших магнатів, уперше до-

¹ Слово "парламент" походить від французького "*parole*" — говорити, висловлювати думку.

пускалися на раду і представники так званого третього стану — верхівки міщан, а також делегати від заможних селян. Цей орган станового представництва дістав назву Генеральних штатів (*General States*). Крім Парижа, подібні зібрання скликалися ще й у великих провінціях. Феодальна монархія Франції набувала ознак станово-представницької. Король скликав Генеральні штати переважно тоді, коли відчував потребу в грошах, намірявся запровадити нові податки або підтвердити старі, домагався схвалення своєї політики. Судово-адміністративні ж функції він залишив за собою.

В Англії у 1215 році невдоволені існуючою владою барони повстали проти короля. Король був змушений подарувати своїм підданим так звану Велику хартію вольностей, яка регулювала відносини монарха та його підданих. Виборний комітет з 25 баронів мав наглядати за тим, щоб король дотримувався вимог і умов Хартії. Цей комітет заведено вважати прообразом англійського парламенту, а Велику хартію вольностей — “наріжним каменем демократії”. У ній викладені головні ідеї парламентського правління, і найголовніша з них та, що влада монарха не є безмежною. Розширена рада баронів, яка й отримала назву “парламент”, уперше відбулася у 1258 році в Оксфорді, а у 1352 році англійський парламент розділився на дві палати, або камери: верхню (спадкову палату лордів) та нижню (палату общин).

Згідно з законом про вибори до палати общин від 1430 року право голосу мали тільки ті особи, котрі постійно проживали у тому чи іншому графстві й мали господарство, прибуток від якого становив не менше 40 шилінгів. У законі прямо наголошувалося, що він спрямований проти бродяг, “які думають, будімо їхній голос дорівнює голосові шляхетних дворян”.

**Вибори —
норма
ліберальної
демократії**

Парламентська форма правління набула поширення у світі після буржуазних революцій XVII—XVIII сторіч. Відтоді в Європі, а згодом і в Північній Америці вкорінюються ідеї про поділ влади на законодавчу та виконавчу, про загальне виборче право для чоловіків, про періодичну змінюваність посадових осіб, поширюється ліберально-демократичний спосіб політичної взаємодії та організації влади, однією з центральних складових якого постають вибори.

Однак тільки у XX сторіччі цілком запанувала вимога всезагального та рівного виборчого права, а вибори стали найбільш поширеним способом здобуття влади, однією з головних ознак

і підойм справедливого суспільного устрою. Ця норма зафіксована в ряді міжнародно-правових документів.

Приміром, стаття 21 Загальної декларації прав людини проголошує:

“1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. 2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні. 3. Воля народу повинна бути основою влади уряду: ця воля повинна виявлятися у періодичних і неофальсифікованих виборах, які повинні проводитися при загальному і рівному виборчому праві, шляхом таємного голосування або через інші рівнозначні форми, що забезпечують овободу голосування”.

Вимога виборності й періодичної змінюваності складу органів державної влади поступово вкорінюється у світову суспільно-політичну практику, стає першочерговою нормою за вступу до багатьох міжнародних організацій і союзів, налагодження дипломатичних, економічних, культурних тощо зв'язків між державами. Ознакою нашого часу є утворення численних міждержавних, наднаціональних організацій, союзів та інших структур, які формуються саме на засадах виборності, функціонують як органи колегіального врядування, де рішення приймаються шляхом вотування. Серед них — Рада Безпеки ООН, Європейська Рада, численні регіональні організації тощо.

Референдум

Поширеними способами прийняття законів та інших рішень загального значення з важливих питань суспільного життя шляхом всенародного голосування, важливими процедурами громадянського волевиявлення у ХІХ—ХХ сторіччях стали *референдум*¹ та *плебісцит*². Ці політичні заходи вважаються сучасними виявами прямої демократії за умов усезагального поширення у світі демократії непрямої — представницької. Вважається, що завдяки референдуму громадяни беруть безпосередню участь у законотворчому процесі, в управлінні державою.

Уперше всенародне голосування було проведено у Швейцарії ще 1449 року з питання про фінансове становище конфедерації. Характер референдумів мали і плебісцити Луї Наполеона 1851 та 1852 років.

У наш час референдуми проводяться як для прийняття рішень місцевого, так і загальнонаціонального значення — ухвалення конституцій та поправок до них (в усіх штатах США і в

1 Від лат. *referendum* — “те, що має бути повідомлене”.

2 Від лат. *plebs* — простий люд і *scitum* — рішення, постанова

Швейцарії проекти поправок до конституції обов'язково виносяться на референдум), зміни форми правління й форми державного устрою та багато іншого.

Референдум — це всенародне голосування з приводу якогось державного законопроекту, адміністративного нормативного акту, конкретного питання загальнонаціонального значення, міжнародної угоди тощо. Процедура референдуму, його організація й проведення є подібними до голосування громадян на виборах. Через референдум правлячі кола практикують отримувати попередню згоду громадян під час ухвалення важливих загальнонаціональних або міжнародних рішень.

1.2. Вітчизняний виборчий досвід

Віче

На теренах нашої Батьківщини теж здавна заведено зважати на волю громади у справах, які стосуються всіх. Способом такого волевиявлення за часів Київської Русі було народне зібрання — *віче*, яке скликалося за волею князя. Це своєрідні збори військового населення — у них брали участь усі чоловіки, окрім холопів. “Віче за князів стало більш залежати од князя, як було то раніше, але все ж не раз і князь мусів слухати його поради. Як ми бачили не раз, віче настановляло і прогонило князів і мало таки чималий вплив на діла політичні. Віче скликав князь з своїх дружинників, з старших місцевих жителів, а часом на віче кликали і духовенство та людей з інших міст і навіть з сел. По городах та селах були свої віча, котрі сходилися на раду про свої спільні господарські справи, і віче те усим керувало і усьому давало порядок”¹.

Згодом замість віча князь починає збирати раду наблизених феодалів, землевласників, духовенства — бояр. *Рада бояр* мала значний вплив на князя у таких важливих питаннях життя спільноти, як оголошення війни й укладання миру, вибір союзників, ухвалення нових законів, здійснення суду, розв'язання фінансових питань тощо.

Своєрідним чином відбувалися вибори у Пскові та Новгороді. Главою феодальної Новгородської республіки був архієпископ, якого обирали “Божим судом” — тобто жеребом з числа кількох попередньо визначених на загальному віче кандидатур. “Новгородци же по старине, каков бяша обычай у них, створиша вече и начаша избирати от священноинок на архи-

1 Аркас М.М. Історія України-Руси. — Одеса: Маяк, 1994. — С.103.

оди “міжгетьманства” утворювалася “урядуюча старшина”), вчинення суду у важливих політичних справах, встановлення нових податків та скасування старих, контроль за станом скарбниці, розпорядження адміністративно-поліцейського характеру тощо.

Усе ж коло повноважень Ради Старшинської виглядало обмеженим, бо сама вона була установою держави не суверенної, підвладної, чимало питань верховного управління розв’язувалися поза нею. Її існування припинилося у 1764 році із встановленням Малоросійської Колегії в уряді царської Росії.

Російська виборча практика

Україна відчувала вплив виборчих традицій ряду суміжних держав, під чиім підпорядкуванням перебували у різні часи окремі її території. У Росії існувала така установа колегіального владарування, як *Боярська дума* —

вища рада феодальної знаті при князі, а згодом при царі, до якої збирали представників трьох найзнатніших станів — бояр, окольничих та думних дворян. Боярська дума була скасована царем Петром I у зв’язку із заснуванням *Сенату* — найвищої урядової установи Російської імперії XVIII ст., на яку був покладений нагляд у справах суду, фінансів та адміністрації.

У російському політичному устрої існувала й така виборна інституція, як *міська дума*. Це був розпорядчий орган міського самоврядування, який складався з представників різних суспільних станів, верств. Після міської реформи 1870 року до думи починають обирати гласних на засадах майнового цензу.

Значним внеском у запровадження в Росії виборчого права, у здобуття традицій і практики парламентаризму вважається утворення *Державної думи* — найвищої в імперії представницької установи. Вона існувала впродовж 1906 — 1917 років і мала чотири скликання. Вибори до Думи були багатоступеневими, проводилися по чотирьох нерівноправних куріях, до того ж майже половина населення країни була позбавлена права голосу. Усе ж, попри всі недоліки, Державна дума була кроком у напрямі розвитку суспільства на конституційних засадах, першою спробою парламентаризму на російських теренах. Адже визначені нею умови давали можливість різним політичним силам змагатися за проведення своїх представників до законодавчого органу, дозволяли діяльність легальної опозиції, сприяли формуванню парламентських процедур (зокрема, депутатських запитів — інтерпеляцій, зустрічей депутатів з виборцями та ін.), політичної культури взагалі.

Іншою спробою запровадження практики політичного представництва на вітчизняному ґрунті можна назвати безуспішне скликання Всеросійських Установчих зборів у січні 1918 року. Вибори до них були призначені ще Тимчасовим урядом одразу ж після Лютневої революції і проводилися за партійно-пропорційною системою.

Галицький сейм

Вагомим внеском до громадянської електоральної¹, тобто виборчої, культури були вибори, що проходили в Західній Україні за часів Австрії та Польщі. Декретом австрійського імператора від 1861 року Галичина, яка була однією з австрійських колоній, отримала право обирати свій краєвий законодавчий орган місцевого самоврядування — *Галицький сейм*. Цей представницький орган складався з курій, до яких обиралися депутати окремо від кожної верстви населення. До першої курії належали великі землевласники, поміщики (вони становили 0,03% населення і мали третину депутатських місць). Без виборів до складу Сейму включалися митрополити, єпископи та ректори університетів. Друга курія представляла заможну міську буржуазію, адвокатів, лікарів тощо. Третя — торгово-промислою буржуазію. Четверта, так звана сільська курія, репрезентувала селян, вірніше, тих із них, хто сплачував безпосередні податки. Хто ж таких податків не платив — сільська біднота, робітники в містах, — виборчого права не мали. Вибори у четвертій курії були непрямими, населення вибирало тут лише уповноважених — “правиборців”, які тільки й мали право голосувати за того чи того кандидата. Отож, виборче право тут ще не було загальним і рівним. У 1905 році під впливом революційних подій у Росії в Галичині було запроваджено загальне виборче право, скасовано куріальну систему виборів.

За час перебування Західної України під Польщею (1919—1939) тут кілька разів проводилися вибори до польського сейму — у 1922, 1928, 1930 роках. Історики зазначають, що головним у них було не саме висування населенням своїх представників, а прагнення влади через участь українців у виборах домогтися визнання ними факту державної приналежності до Польщі.

Центральна Рада

Своєрідною інституцією суспільного представництва стала *Українська Центральна Рада*. Її було організовано у Києві 3 березня 1917 року (за старим стилем), на другий день після

1 Від фр. *electeur* — обираю.

того, як цар Микола II зрікся престолу. Вже у червні Центральна Рада нараховувала 568 членів і була визнана не тільки як орган представництва різних політичних сил, а ще й як установа, яка має парламентські, тобто законодавчі, повноваження.

Своїм ІІІ Універсалом Центральна Рада проголосила створення Української Народної Республіки, ухвалила рішення про вибори Українських Установчих зборів, а 29 квітня обрала Михайла Грушевського Президентом УНР та схвалила Основний закон — “Конституцію Української Народньої республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР)”, яка вважається фактично першою конституцією України.

1.3. Політичні вибори в новітній історії України

Вибори радянської доби

За часів СРСР представницькі органи, якими були Верховна Рада та Ради інших рівнів, мали вельми обмежену і принижену роль, оскільки були вбудовані в таку соціальну систему, що визначалася не законодавством, а переважно партійно-державною практикою та загальним рівнем політичної культури суспільства. Виборча практика за часів СРСР була перетворена на майже ритуальну, помпезно-декоративну процедуру обов’язкового засвідчення громадянами лояльного, вірнопідданого ставлення до системи. Вибори, в яких незмінно “брали участь” 99,9% виборців, не були змаганням за владу, бо вважалося, що влада вже завойована “народом” раз і назавжди. Не були вибори і визначенням, добором особового складу органів влади. Адже депутатів добирали і призначали у вузькому колі партійно-державного апарату, оформлюючи рішення у ретельно відпрацьовану псевдовиборчу процедуру. Депутатський корпус складався з представників номенклатури та тих, хто був відібраний відповідно до рознарядки, яка неначебто відбивала класову, партійну, національну, професійну, статеву тощо пропорції населення. Делеговане представництво підмінювалося відповідністю самих тільки анкетних даних. Отож, не дивно, що Ради незмінно одностайно схвалювали всі запропоновані згори рішення, а виборці так само рідко могли вплинути на поведінку свого представника, як і депутат на дії когось із міністрів.

До демократичних виборів

Напередодні й після здобуття державної незалежності України наприкінці 80-х — у 90-х роках демократизація загальнополітичного й виборчого процесу виявилася перш за все у

змінах щодо практики проведення виборів до органів влади. Так, у 1990 році відбулися вибори до всіх представницьких органів у державі, які вперше проводилися на засадах альтернативності, тобто за право бути обраним змагалося кілька претендентів (а не лише один, як перед цим) і виборці могли вибрати з-серед них.

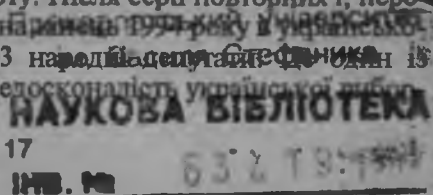
Однак у розвої вітчизняної електоральної практики на демократичних засадах залишалося ще чимало проблем, зв'язаних, зокрема, з недосконалістю виборчого законодавства, відсутністю навичок і традицій участі у виборчій кампанії, проведення передвиборчих змагань.

У 1991 році в політичній системі України була запроваджена інституція Президента України, і 1 грудня відбулися перші в новітній історії нашого суспільства прямі й усенародні президентські вибори, на яких переміг Леонід Макарович Кравчук, здобувши 62% голосів від числа тих, хто взяв участь у виборах.

У грудні 1991 року громадяни України голосували також на всенародному референдумі з питання державної незалежності. До бюлетеня для таємного голосування було включено Акт проголошення незалежності України, прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 року, і запитання: "Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?". У голосуванні взяли участь понад 31 млн громадян, або 84,18% загальної кількості включених до списків. З них на запитання бюлетеня відповіли "Так, підтверджую" 90,32% голосуючих.

Набуттю вітчизняного електорального досвіду сприяли проведені у березні — квітні 1994 року вибори до Верховної Ради України. Під час цих виборів запроваджувалося висування кандидатів від груп виборців та від політичних партій, реально змагалися за депутатські мандати наявні в Україні політичні партії, визначалася можливість спостереження й контролю за дотриманням виборчого законодавства й окремих процедур, використання коштів, створювалися умови для здійснення передвиборчої агітації різних політичних сил через засоби масової інформації. На 450 парламентських місць тоді претендували понад 5000 кандидатів.

Однак тільки 49 із них були обрані народними депутатами України 27 березня. Лише після другого туру виборів, 10 квітня, Верховна Рада України нового скликання налічувала 338 осіб і 11 травня розпочала свою роботу. Після серії повторних і, переважно, неефективних виборів на парламенті працювали 403 народні депутати. Ці показники, що свідчать про не

чої практики. Фахівці з *International Foundation for Electoral Systems* (IFES) назвали серед властивих їй недоліків неефективність існуючої процедури висування, що визначається *негативним голосуванням* — викресленням усіх кандидатів, проти яких голосує виборець. Це заплутує багатьох громадян і призводить до того, що чимало бюлетенів виявляються недійсними. Визнано також, що потребує вдосконалення порядок складання списків виборців (формування корпусу виборців), створення виборчих комісій, проведення голосування, підрахунку голосів, забезпечення рівності у використанні державних засобів масової інформації тощо. Критично сприймалася і встановлена практика висування кандидатів від трудових колективів.

У червні — липні 1994 року в Україні так само на засадах політичного плюралізму проводилися дострокові президентські вибори і вибори до місцевих органів влади. Після другого туру голосування Президентом України був обраний Леонід Данилович Кучма.

1995—1996 роки у електоральному відношенні були позначені перипетіями довкола прийняття нової Конституції України. Нова Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, визначає, що вибори і референдум є формами народного волевиявлення, право голосу на них надається громадянам, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Позбавляються права голосу ті, кого судом визнано недієздатними. Призначення всеукраїнського референдуму входить до повноважень Президента України та Верховної Ради України. Крім того, референдум може бути проголошений на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян.

24 вересня 1997 року після тривалих і напружених парламентських дебатів вступив у дію новий Закон України “Про вибори народних депутатів України”. Дехто з аналітиків наполягав на тому, що його значення може бути прирівнене до Конституції. Цим законом в Україні, зокрема, запроваджувалася змішана, мажоритарно-пропорційна виборча система, що уможлиблює розвиток політичних партій, політико-ідеологічної структуризації Верховної Ради.

* * *

Упродовж історії люди завжди користувалися виборами, домагалися права голосу та можливості застосовувати це право, створювали колегіальні представницькі органи, вдосконалювали практику спільного ухвалення громадських рішень. Полі-

тичні вибори складають основу сучасного демократичного представницького суспільного ладу, ознакою якого є загальна участь громадян у формуванні та періодичному змінюванні державних органів влади шляхом рівного і таємного волевиявлення на виборах. Усі громадяни мають право обирати загальним і рівним голосуванням своїх представників до вищого органу законодавчої влади в країні — парламенту. Цей орган у колегіальному порядку ухвалює загальнозначущі рішення, контролює виконавчу владу і через певні проміжки часу переобирається на за-садах виборчого змагання.

“Воля народу повинна бути основою влади уряду: ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні проводитись при загальному і рівному виборчому праві, шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування”¹.

Політичні вибори, участь у них громадян є показником і разом з тим знаряддям демократичного реформування українського суспільства, становлення політичної, правової і громадянської культури.

Контрольні запитання і завдання

1. Чи правильним є твердження, що в давнину люди не знали виборів?
2. Чим відрізняється представницька демократія від демократії прямої, безпосередньої?
3. Поясніть походження і значення понять: “балотування”, “кандидат”, “остракізм”, “парламент”, “плебісцит”, “референдум”.
4. Коли і як виникли парламенти в Європі?
5. Як здійснювалися суспільно-політичні вибори на вітчизняних теренах?
6. Що характеризувало вибори у радянському суспільстві?
7. Коли була запроваджена інституція Президента України?
8. Коли була прийнята Конституція України? Як у ній визначено місце і роль виборів?
9. Які зміни у виборчу практику в Україні закладає Закон “Про вибори народних депутатів України” від 24 вересня 1997 року?

---

¹ Загальна декларація прав людини, ст.21.

Рекомендована література

1. *Багалій О. І.* Історія Слобідської України. — Х., 1991.
2. *Вибори в Україні 1994 року.* — К., 1995.
3. *Дудинкевич Б.* Як проходили вибори в Західній Україні за часів Австрії та панської Польщі. — Львів, 1946.
4. Закон України “Про вибори народних депутатів України” // *Голос України.* — 1997. — 27 верес.
5. *Комаровский В.* Демократия и выборы в России: теория и история вопроса // *Социол. исследования.* — 1996. — №6.
6. *Курукин И. В., Богомолов Б. А.* Традиции и особенности развития политического строя России (X—XIX вв.) // *Политика: проблемы теории и практики.* Выпуск VII. Ч. II. — М., 1990.
7. *Музиченко П.* Вибори в історії України // *Юрид. вісник.* — 1994. — №2.
8. *Небоженко В. С.* Вибори — шлях до демократії // *Філософ. і соціол. думка.* — 1990. — №4.
9. *Першиц А. И., Монгайт А. А., Алексеев В. П.* История первобытнообщинного общества. — М., 1982.
10. *Пискотин М.* Реформа высшей власти: трудное начало // *Обществ. науки.* — 1989. — №6.
11. Рабовладельческое и феодальное государство и право стран Азии и Африки. — Харьков, 1981.
12. *Рогожин А. І., Страхов М. М., Гончаренко В. Д.* Історія держави і права України. Випуск I. (Рабовласницькі державні утворення, Київська Русь, період феодальної роздробленості). — К., 1992.
13. *Смирнов В. В.* Идеи участия в политической мысли Древней Греции // *История политической мысли и современность.* — М., 1988.
14. *Субтельний О.* Україна: історія. — К., 1992.
15. *Цимбалістий Б.* Тавро бездержавности. — США, 1982.

Розділ 2

Сутність сучасних політичних виборів

2.1. Що таке політичні вибори?

**Вибори —
форма
здійснення
народовладдя**

Вибори були й залишаються найбільш поширеним демократичним (на відміну, приміром, від престолонаслідування, узурпації¹, кооптації², призначення) способом здобуття влади, оновлення особового складу її органів та інституцій. Вибори — це республіканський тип організації влади, коли вона є справою народу (*“res publica”*). Згідно з ідеєю республіканізму влада належить народові, і громадяни періодично вручають її, делегують своїм представникам, щоб ті могли зосередити розмаїття окремих воель у суспільній владі. Вибори — це висунення спільнотою одного або групи повноважних представників для делегованого виконання громадських, загальних функцій, визнання за цими представниками відповідної авторитетності. На відміну від виборів, призначення на певну керівну або відповідальну посаду здійснюється з волі тільки однієї уповноваженої на це особи.

Взагалі суспільна влада — це не просто примушування, а перш за все *загальна воля*, що невід’ємно наявна в будь-якій спільноті й яка єдино може зобов’язувати до чогось вільну людину, цілком підпорядковувати її собі. Загальна воля, влада, державницьке начало, на відміну від звичайного, свавільного примушування, фізичного силювання, передбачає лояльне, поважне ставлення громадян до неї та її настанов, усіляко домагається такого ставлення, розраховує на законслухняність підвладних, на їхню згоду й готовність підкорятися, бути керованими.

Справжньою владою, авторитетом для людини може бути тільки те, що визнається нею як щось більш значуще, ніж вона сама та її окремі інтереси. Таким авторитетом буває загальна воля. Володарювання має спиратися на підстави, які доводять, обґрунтовують (*legітимізують*) право одних на владне підпорядкування інших. Функція володарювання є *наслідком визнання її підвладними*. Ніколи існування установ влади не було можливим

- 1 *Узурпація* (від лат. *usurpo* — захоплюю) — протизаконне захоплення влади, обіймання керівної посади всупереч встановленим процедурам її здобуття.
- 2 *Кооптація* (від лат. *cooptatio* — дообрання) — введення до складу якогось виборного колегіального органу нових членів рішенням власне цього органу, без звернення до виборців.

без пересічних громадян, без їхньої участі. Головний сенс виборів полягає у визнанні обраності носіїв влади, їхньої авторитетності, у виявленні згоди людей визнавати їхні владні повноваження. Вираженням такої згоди і є політичні вибори.

Вибір чи обрання?

Для розуміння сутності виборів важливо розрізнити поняття “вибір” та “обрання”. В англійській мові ці поняття позначаються відповідно як “*choise*” та “*election*”. Вибирати — це віддавати перевагу комусь або чомусь. Натомість обирати — значить визнавати когось (навіть якщо він один) авторитетною людиною, гідною вершити громадські справи. За обрання завжди існує вибір, навіть якщо балотується один кандидат (безальтернативні вибори) чи один проект рішення, — вибір обрати чи не обрати, прийняти чи відхилити.

Вибори — це не самий тільки вибір (“*choice*”), головним у них є обрання (“*election*”), делегування повноважень, наділення владою, визнання вищої авторитетності за ватажком, лідером, певною посадовою особою тощо.

Внаслідок виборів відбувається зосередження волі багатьох людей, втілення їх у волі представника або представницького органу — парламенту перш за все. Вибори є способом “фокусування” волі народу в постаті обранця.

Відаючи свій голос на виборах, громадянин республіки немовби укладає своєрідну угоду з певною політичною силою (партією чи окремим депутатом) про тимчасове передання їй своєї частки влади. Отож, акт голосування на виборах можна оцінити як процедуру такого передання, а ухилення від участі у виборах — як незгоду передавати владу, розпоряджатися нею у такий спосіб або й як відмову від своєї частки влади.

Вибори — спосіб формування й оновлення органів урядування

Демократичний лад, окрім іншого, передбачає періодичну ротацію, змінюваність особового складу органів влади та здійснюваного ними курсу. Без такої змінюваності неодмінно виникає загроза невідповідності володарювання та реальних потреб суспільства, у ньому поширюються застійні й навіть руйнівні явища, влада виявляється неспроможною належним чином реагувати на зміни, що відбуваються, втрачає свою легітимність, настає криза влади і суспільства.

Вибори є сучасною, цивілізованою, правовою формою завоювання й оновлення влади, приведення її структур та діяльності у відповідність до потреб життя. Вибори — це демократичний спосіб

формування і змінювання (періодичного чи позачергового) особового складу органів державної влади або підтвердження їхніх повноважень на новий, визначений строк. Це своєрідний діалог між владою та підлеглими з питань сьогодення, проблем першочергової ваги, “обмін думками” щодо політики нинішнього й майбутнього урядів. Це спосіб здобуття громадських і державних посад, створення дієздатного уряду, спроможного проводити державну політику й відповідати за її здійснення, через вільне волевиявлення громадян, голосування за кандидатів, висунутих відповідно до встановлених законом правил та процедур.

Під час виборів громадяни вирішують, яка партія чи політична сила має управляти суспільством у наступний визначений проміжок часу. Внаслідок виборів утворюється правляча або парламентська більшість, визначається опозиція як структура, що контролює правлячу еліту. Через вибори стає можливим контроль громадян за діяльністю державних чиновників, схвалення чи засудження її.

Політичні вибори застосовують під час демократичного формування керівних органів державної влади, партій, суспільних організацій, коли призначають представників певної громади, делегатів до представницьких зборів, з’їздів тощо. Виборами слід називати й ухвалення колегіальних (спільних) рішень (голосуванням чи то за принципом консенсусу), коли якась думка визнається всіма або більшістю як спільна, правдива, “обирається” як така, що є обов’язковою для всіх.

Дві протилежні функції виборів

Вибори — це висловлення волі народу як суверенного, верховного суб’єкта влади, а з іншого боку — своєрідне широкомасштабне опитування громадської думки, завдяки якому вдається отримати інформацію про погляди, настрої, інтереси різних верств населення. Найважливішим наслідком політичних виборів як способу загальноволевиявлення є визначення *вищого авторитету* в суспільстві, того, що всіма визнається як беззаперечна, доконечна необхідність. Разом з тим політичні вибори покликані виконувати й іншу, до певної міри протилежну функцію — бути знаряддям *представництва часткових, окремих, корпоративних, групових начал* (інтересів, потреб, позицій тощо) на державному рівні (згадаймо римських трибунів, Генеральні Штати або курії у Галицькому Сеймі). Щодо цього головним наслідком виборів має бути якомога відповідніше відтворення у структурі депутатського корпусу існуючої в державі соціальної структури, розмаїття суспільних інтересів.

Завдяки виборам відбувається легітимація¹ політичної системи й уряду, здійснюється представництво суспільних груп, верств і соціальних позицій, конкурентна боротьба й розв'язання конфліктів у суворо визначених межах закону, процедур і регламентів.

Типи виборів

Бувають різні типи суспільно-політичних виборів, залежно від їхньої ролі, значення, часу проведення тощо. За предметом обрання розрізняють вибори:

- президентські,
- парламентські,
- муніципальні (місцеві).

З огляду на причини їх проведення вибори можуть бути

• *черговими* (проводяться у зв'язку з закінченням терміну повноважень виборного органу),

• *позачерговими* (їх призначають через дострокове припинення виборним органом своєї діяльності — розпуск парламенту, смерть або відставку президента країни),

• *додатковими* (проводяться для поповнення представницького закладу, якщо з його складу з різних причин вибули один або кілька членів).

Бувають вибори прямі (коли громадяни безпосередньо визначають, хто обійматиме відповідальну суспільну посаду) та опосередковані, коли остаточне обрання здійснюється колегіальним виборним органом.

Президент у США, наприклад, обирається не прямим загальним голосуванням, а опосередкованим методом на Колегії виборщиків. Кожний штат висуває кількість виборців відповідно до загальної кількості сенаторів та представників у Конгресі від цього штату. Кандидат, який отримує найбільше голосів у штаті, перемагає, а той, хто набирає найбільшу загальну кількість голосів у Колегії виборщиків, обирається президентом. У третій понеділок грудня затверджені виборщики збираються для голосування у столиці свого штату, а 6 січня наступного року перед спільною сесією Конгресу у Вашингтоні оголошується новий президент та віце-президент.

Хоча церемонія непрямого голосування у США є переважно формальністю, бо виборщики не мають права робити вибір на власний розсуд — призначені політичними партіями, вони

¹ *Легітимація* (від лат. *legitimus* — законний) — визнання або підтвердження відповідності праву або законності певного органу влади, державно-політичного рішення, повноважень громадських представників, прийняття учасниками політичної взаємодії умов та правил "гри"

обов'язково голосують за обранця своєї партії, — усе ж її значення полягає в тому, що Колегія виборщиків надає офіційності, легітимності результатам усезагальних виборів.

Виборча кампанія

Політичні вибори не зводяться до самого тільки голосування. Це масова кампанія, широкий комплекс заходів та процедур для формування керівних органів у державі. Го-

ловними серед цих процедур є такі:

- призначення виборів та визначення дати їх проведення;
- визначення виборчих округів та виборчих дільниць;
- утворення виборчих комісій (Центральної, окружних, територіальних, дільничних);
- складання списків виборців;
- висування та реєстрація кандидатів;
- проведення передвиборчої агітації;
- власне голосування;
- підрахунок голосів;
- оприлюднення результатів голосування;
- проведення в разі необхідності повторного голосування чи повторних виборів.

Детальніше ці процедури будуть розглянуті далі.

2.2. Принципи демократичного виборчого процесу

Політичні вибори вважаються такими, що відповідають цінностям справедливості й демократизму, а їхні результати — прийнятними й правомірними, якщо вони здійснюються відповідно до *принципів загального, рівного, прямого виборчого права і таємним голосуванням.*

Принципи взагалі — це правила, вимоги, дотримання яких уможливує узгодженість і послідовність дій та помислів, їхню відповідність певним істинам, ідеям, духовним цінностям.

Принцип загального виборчого права

Принцип загального виборчого права передбачає право участі у виборах усіх громадян країни, що досягли визначеного законом віку, без будь-яких обмежень, за винятком тих, що передбачені законом. Були часи, коли виборче

право не мало загального поширення, коли участь громадян у вотуванні обмежувалася всілякими виборчими цензами.

Виборчий ценз — це офіційно визначені умови й ознаки, на підставі яких обмежується виборче право громадян (право обирати або бути обраними).

Виборчі цензи

Виборчі цензи встановлювалися за такими ознаками: володіння майном, расова чи етнічна приналежність, походження, стать, освіта, мова, термін осідлості, віросповідання, політичні переконання, рід і характер занять. Бували навіть “моральні” виборчі цензи — вимога мати “добрий характер”, не робити “негідних вчинків” тощо.

Так, ще напередодні революції 1848 року у Франції на підставі майнового цензу сумою 200 франків до участі у виборах були допущені тільки 241 тис. виборців, тоді як населення країни становило 25 млн осіб. Для отримання ж права балотуватися на обрання депутатом треба було досягти 40-річного віку і сплатити податок понад 1 тис. франків. Таких осіб тоді було в країні усього 15 тис. У деяких штатах США майновий виборчий ценз зберігався аж до другої половини XIX століття. В Англії до 1875 року робітники були цілком усунені від участі у виборах.

Тривалий час виборче право було суто “чоловічим” і не поширювалося на жінок. Ценз за ознакою статі був одним з найстійкіших обмежень виборчого права. Боротьба за скасування цього обмеження, яка розгорнулася в Європі та Америці наприкінці XIX — на початку XX сторіччя, дістала назву “рух суфражистів” і лише після другої світової війни призвела до того, що жінкам остаточно було дозволено брати участь у виборах. Однак ще й досі жінки не мають права голосу в Кувейті.

Цікаво зазначити, що у Великобританії позбавлені права бути обраними до палати громад парламенту усі церковні ієрархи, державні службовці, поліцейські та військовослужбовці. Згідно з чинним тут законом вони зобов'язані додержувати свого політичного нейтралітету й автоматично втрачають роботу у разі висунення їхньої кандидатури до парламенту.

Хоча зараз у більшості країн світу електоральні обмеження (цензи) зведені до мінімуму, усе ж ніде право голосу не надається геть усім жителям. Щоб бути включеною до числа виборців, людина мусить: а) відповідати певним ознакам, “кваліфікаційним критеріям” — насамперед бути громадянином країни, досягти відповідного віку; б) не підпадати під категорію осіб, позбавлених виборчих прав у законодавчому порядку (це стосується, головню, осіб із розумовими патологіями та засуджених злочинців).

Віковий ценз

Володіння правом голосу передбачає, що виборець спроможний мати свою думку з політичних питань і висловлювати її. Вважається, що така здатність формується з настанням повноліття. Віковий ценз, який дозволяє брати участь у голосуванні (активне виборче право) з 18 років, був установлений у Великобританії тільки у 1969 році, у ФРН — у 1970, в США — у 1971, у Франції — в 1981, у Греції — в 1982 році. У чотирьох країнах — Бразилії, Кубі, Ірані та Нікарагуа встановлена ще нижча вікова межа для активного виборчого права — 16 років.

Віковий ценз пасивного виборчого права (права бути обраним) у більшості країн встановлено в межах 23—25 років для депутатів нижніх палат і 30 — 40 років для членів верхніх палат парламентів. Цікаво, що у Корейській Народній Демократичній Республіці існує найнижчий у світі віковий ценз для обрання — 17 років, а найвищі показники спостерігаємо в Екваторіальній Гвінеї (45 років), Єгипті, Йорданії, Кувейті та Туреччині (30 років). У двох країнах встановлено і верхню вікову межу для обрання — 60 років у Екваторіальній Гвінеї і 75 років у Ірані.

В Україні право обирати до органів влади мають усі її громадяни, яким на день голосування виповнюється 18 років, а бути обраним народним депутатом України — ті, хто на день виборів досяг двадцяти одного року (ст. 76 Конституції України). Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу і володіє державною мовою. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд (ст. 103 Конституції України).

Ценз осідлості

Ценз осідлості — це вимога, згідно з якою виборче право надається тільки тим громадянам, які проживають на території даного виборчого округу встановлений законом час. Наприклад, у Норвегії для отримання активного виборчого права на парламентських виборах необхідно постійно проживати в межах округу не менше ніж 5 років, тоді як конституція Ірландії визначає, що для права участі у виборах необхідно тільки “мати місце для сну”.

В Україні бути обраним народним депутатом може той, хто проживає в Україні протягом останніх п'яти років, а Президентом України — хто проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років.

Закон України про вибори забороняє будь-які обмеження виборчого права, крім тих, які визначені в цьому законі. Так,

права на участь у голосуванні не мають особи, які визнані судом недієздатними (психічно хворими). ~~Позбавлені такого права на відповідний період часу й ті, хто за вироком суду позбавлений волі.~~

В Україні існують певні застереження щодо права бути обраними для таких категорій населення: військовослужбовці Збройних Сил, Національної гвардії, Прикордонних військ, Управління державної охорони, військ Цивільної оборони, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань (крім тих, хто проходить строкову військово- або альтернативну службу), особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України, судді і прокурори, державні службовці. Щоб бути зареєстрованими кандидатами у депутати, їм необхідно подати до окружної виборчої комісії особисте зобов'язання про припинення виконання службових повноважень на період виборчої кампанії (ст. 3, п.7 Закону “Про вибори народних депутатів України”).

Крім того, законом визнається неприпустимим, щоб одна людина одночасно була депутатом двох або більшого числа представницьких органів влади чи органів місцевого самоврядування.

Принцип рівності виборчого права

Рівність виборчого права — беззастережна вимога демократичного виборчого процесу, згідно з якою кожний громадянин бере участь у виборах на рівних з іншими засадах. Для реального здійснення цієї вимоги треба, щоб усі виборці володіли однаковою кількістю голосів (найчастіше одним, але можливі й інші варіанти: приміром, у Німеччині виборцєві надано два голоси — перший для виборів депутата по виборчому округу, а другий — для виборів за земельними списками за пропорційною системою); щоб кожен депутат представляв (репрезентував) однакову кількість виборців. Порушення принципу рівності містяться в практиці “виборчої геометрії”, у розділенні виборців на розряди, курії.

Перш ніж цей принцип набув безумовного визнання і остаточного затвердження, тривалий час у політичних виборах практикувалося надання окремим привілейованим верствам населення більшої кількості голосів, ніж решті виборців. Так, в Англії додаткові голоси надавалися особам, які володіли нерухомим майном та закінчили університет. А в Новій Зеландії й понині люди, які володіють майном на суму до 1000 фунтів стерлінгів, мають один голос, від 1000 до 2000 — два голоси, а понад 2000

фунтів стерлінгів — три голоси. Така практика дістала назву “плюральний вотум”¹.

Таємне голосування

Важливою запорукою справді вільного волевиявлення через політичні вибори є *таємність голосування*. Таємність, анонімність голосування покликана забезпечити незалежність того, хто голосує, від наслідків його волевиявлення. Проте у депутатській практиці (особливо за умов імперативного мандата) під час парламентських дебатів буває, що з принципових питань проводиться так зване поіменне голосування, коли чітко фіксується, хто й за яку пропозицію голосував.

Однією з перших форм таємного голосування було опускання до урни чорних та білих камінців, а пізніше — кульок. Від італійського слова *ballotare* — обирати кульками — і походить термін балотування. Він означає будь-яке голосування, яке полягає у виборі голосуючим одного з двох способів ставлення, що виключають один одного, до вирішуваного питання — прийняти чи відхилити. Балотуватися — це ще й виставляти свою кандидатуру для обрання на якусь виборну посаду. Забалотувати — значить не обрати якогось кандидата, “завалити” запропоновану для прийняття резолюцію.

Непрямі вибори

Залежно від виборчої системи обрання може здійснюватися за прямим виборчим правом, коли виборці обирають депутата безпосередньо, без будь-яких проміжних шабелів, або за непрямим. *Непрямі вибори* — процедура формування якогось представницького органу чи обрання посадової особи, згідно з якою виборці подають свої голоси не безпосередньо за кандидатів на виборну посаду, а за виборців другого ступеня — виборщиків, котрі вже і проводять остаточне обрання від імені виборців. Так обирають, наприклад, президента США, верхню палату парламенту Індії. Більше того, коли на пост президента у Сполучених Штатах балотуються більше, ніж два кандидати, як це було на виборах 1992 року (змагалися Джордж Буш, Біл Клінтон і Рос Перо), виникає реальна загроза, що жоден із них не отримає вирішальної більшості голосів. У такому разі президента обирає конгрес, точніше, палата представників (подібне було у 1824 році). Від кожного з п'ятдесяти штатів право вибору надається тільки одному конгресменові. Крісло в Овальному кабінеті Білого дому займає той, хто набере 26 голосів конгресменів.

1 Від лат. *pluralis* — множинний і *votum* — бажання.

Ставлення до непрямих виборів неоднозначне. З одного боку, їх слушно поцінують як недостатньо демократичні, оскільки вони уможливають перекручення волі виборців, слугують своєрідним ситом їхніх уподобань. З іншого боку, вони дають змогу проводити вибори більш цілеспрямовано, оскільки до числа тих, хто обирає, потрапляють люди не випадкові, більш зрілі й відповідальні.

Принципи виборчого процесу — це лише вимоги, обов'язковість яких не є категоричною, а дотримання їх уможливує демократичність і справедливість політичних виборів. Практичне здійснення електоральних принципів відбувається у функціонуванні виборчої системи кожної конкретної країни.

2.3. Типи виборчих систем

Політичні системи різних країн світу відрізняються одна від одної разом з іншими показниками ще й характером установленої в них виборчої системи.

Виборча система — це сукупність установлених законом правил проведення виборів, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування.

Головною ознакою, що відрізняє одну виборчу систему від іншої, є порядок визначення результатів виборів. Установлення тієї чи тієї виборчої системи є наслідком попереднього суспільно-політичного розвитку країни, традицій, політичної культури, розстановки політичних сил. Серед основних типів виборчих систем назовемо мажоритарну, пропорційну та змішану.

Мажоритарна виборча система Суттєвою ознакою мажоритарної (від фр. *majorite* — більшість) виборчої системи є те, що результати голосування тут визначаються за ознакою більшості.

За мажоритарної виборчої системи обраним по виборчому округу вважається той кандидат або партійний список, який здобув установлену більшість голосів.

Розрізняють мажоритарні системи абсолютної більшості та відносної більшості.

Мажоритарна система абсолютної більшості. Відповідно до мажоритарної системи *абсолютної більшості* обрання кандидата стає можливим, якщо його підтримали щонайменше 50 відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, плюс ще хоча б один голос. Головна і досить важлива *перевага* мажоритарної системи абсолютної більшості полягає в тому, що вона уможливує створення міцного, стабільного уряду, який спирається на надійну більшість у парламенті. А це буває вкрай необхідним у такому суспільстві, яке перебуває в кризовому або перехідному стані.

Суттєвою *вадою* цієї системи є те, що голоси, подані за кандидата, який зазнав поразки, пропадають, і виборці, що голосували за нього, не матимуть свого представника у виборному органі. Інший недолік цієї системи полягає в тому, що вона вигідна переважно великим і впливовим партіям. Крім того, тут можливі випадки, коли жоден із кандидатів не набере необхідної більшості голосів, і тоді вибори вважатимуться такими, що не відбулися.

Якщо кандидатів на обрання було більше, ніж двоє, і ніхто з них не переміг, проводиться *перебалотування*, або другий тур голосування. До бюлетенів заносять прізвища тільки двох кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів у першому турі. Однак і в цьому разі зберігається імовірність того, що абсолютна більшість голосів ніким не буде здобута.

Мажоритарна система відносної більшості. За мажоритарної системи *відносної більшості* (США, Англія, ПАР та ін.) обраним вважається той кандидат або список, який набрав голосів більше, ніж кожний з його противників окремо. Ця система вважається результативнішою, оскільки завжди хтось набирає відносну більшість. Вона так само уможливує міцну парламентську більшість і стабільний уряд, але й не виключає певного (часом значного) перекручення волі виборців. Справжнє співвідношення сил у суспільстві тут порушується, коли відбувається перетворення голосів виборців на місця в парламенті. Адже депутатський мандат отримує кандидат, який набрав, приміром, третину або й одну четверту голосів виборців округу, якщо тільки цих голосів було більше, ніж у будь-кого з його суперників. До того ж за цієї системи малі партії теж бувають позбавлені парламентського представництва.

Пропорційна виборча система

Пропорційне представництво виходить з ідеї, що вплив партії має відповідати кількості виборців, які голосують за неї. Пропорційна виборча система вперше була застосована в

Бельгії у 1889 році, а з кінця ХІХ сторіччя вона набула поширення в багатьох країнах світу. Ця система ґрунтується на пропорційній відповідності між кількістю завойованих голосів та кількістю отриманих мандатів. За пропорційної системи утворюють великі виборчі округи, від кожного з яких обирається кілька депутатів. Такі округи називають багатомандатними. Вибори тут суто партійні — за місця в парламенті змагаються не окремі кандидати, а політичні партії. Кожна з них формує свій список кандидатів на виборні посади, і виборець голосує за список тієї партії, якій він симпатизує. В окремих випадках громадянам надається можливість визначати окремо своє ставлення до кандидатів в середині списку однієї партії.

Виборча квота. Після того, як виборці висловили свою волю, а голоси підраховали, визначається *виборчий метр, коефіцієнт, або квота* — найменша кількість голосів, яка необхідна для обрання одного депутата по даному виборчому округу. У світі практикуються різні методи визначення виборчої квоти. Одні з них зв'язані зі складними математичними розрахунками, інші є надто громіздкими. До того ж вони не завжди дають змогу одразу розподілити всі мандати, не забезпечують цілковитої справедливості у формуванні представницьких органів. Найпростіший спосіб визначення квоти (Q), який винайшов англієць Т. Хер (*T. Hare*) близько ста років тому, полягає у розділенні загальної кількості поданих по даному виборчому округу голосів (X) на кількість мандатів, які належить розподілити (Y)

$$Q = \frac{X}{Y}$$

Поміж партіями мандати розподіляються знову ж таки розділенням отриманих ними голосів на квоту.

Переваги й недоліки. Перевагу пропорційної системи справедливо прийнято вбачати в тому, що вона дає змогу домогтися певної відповідності між кількістю отриманих партією голосів та кількістю здобутих нею мандатів, не втрачати голоси тих, хто голосував за переможену меншість, домагатися відповідності між структурою законодавчого органу та розстановкою політичних сил у суспільстві. Однак існує чимало обставин, які зводять нанівець таке достоїнство пропорційної виборчої системи. Це, насамперед, поширений у сучасному світі абсентеїзм — ухилення людей від участі у виборах.

До перекручення народного волевиявлення призводить і та обставина, що укладання партійних угод та коаліцій дозволяє

довільно перетасовувати в представницькому органі справжню пропорцію політичних позицій і навіть безпідставно давати можливість меншості визначально впливати на виконавчу владу (наприклад, у складі коаліційного уряду). Існування коаліційного уряду найчастіше означає, що малі партії користуються непропорційно великим і нерідко вирішальним впливом на формування чи розпуск уряду, а також на всі його рішення.

Пропорційна система робить проблематичним формування сильного, стабільного уряду, а це призводить до частих його змін. Вона також формально не допускає самовисунення незалежних кандидатів. Відповідальність депутатів тут має перш за все партійний характер, тобто мандат так само є імперативним, але депутатський обов'язок визначається вже не наказами виборців, а партійною дисципліною. Вибори за пропорційною системою значною мірою мають безособовий характер — адже виборцеві пропонують визначити вподобання не до персони кандидата, а до політичних програм і платформ, серед яких він має вибрати прийнятну для себе. Італія та Франція свого часу відмовилися від пропорційної виборчої системи на користь системи мажоритарної, оскільки партійний принцип проведення політичних виборів не сприяв тут формуванню міцного й стабільного уряду.

Змішана виборча система

Серед виборчих систем, окрім згаданих мажоритарної та пропорційної, назвемо ще й змішаний, або пропорційно-мажоритарний тип. За цієї системи частина мандатів, як правило половина, розподіляється по одномандатних виборчих округах, решта — за пропорційним принципом по багатомандатних округах. Так, у ФРН половина депутатів бундестагу обирається за мажоритарною системою відносної більшості, а друга половина — за пропорційною з партійних списків. Змішаний принцип застосовується в Польщі, Литві, Росії. За такої виборчої системи складається можливість поєднати переваги мажоритарного та пропорційного способів проведення виборів. Вона припускає самовисунення окремих кандидатів, відображає у парламенті реальний вплив різних партій на суспільство.

Виборча система України

Саме змішана виборча система встановлена в Україні Законом “Про вибори народних депутатів України”, прийнятим у 1997 році. Половина депутатів Верховної Ради України (225 осіб) обираються за мажоритарним принципом у одномандатних виборчих округах за ознакою відносної більшості. Друга ж половина — за пропорційним принципом у одному загально-

державному багатомандатному окрузі. При цьому голосування проводиться за списки кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій.]

Застереження Вивчаючи і порівнюючи виборчі системи, які існували й існують у світі, марно шукати, яка з них найкраща. Будь-яке представництво не

відображає повною мірою реального стану інтересів та уподобань у суспільстві в усіх деталях. Вичерпно репрезентувати (представляти) ціле суспільство не може жодна інституція, нехай навіть її сформовано за умов найретельнішого дотримання усіх правил і процедур будь-якої з виборчих систем. Цілком тожбно репрезентувати усезагальне може тільки увесь загал. Жодна виборча модель не є досконалою, усі вони можуть тільки більше або менше відповідати потребам доби. Будь-який спосіб організації влади хибує у порівнянні з авторитетом самого життя, його вимог, мудрістю народу, оскільки не виключає можливості зловживань, усіляких перекручень справжнього стану речей.

У ставленні до виборів та виборчих систем варто не шукати бездоганної досконалості, а розуміти вибори як обрання (*election*), делегування громадянами своїх владних повноважень своїм представникам, як визнання людини чи установи авторитетним представником публічної влади, загального інтересу. Навіть коли обрання депутата чи цілого органу влади супроводжується утворенням незгодної меншості, яка відмовляється віддати свої голоси переможцям, депутат, якщо він справді з “депутатського тіста”, і влада, коли вона не просто “апарат панування одного класу над іншим”, можуть і повинні репрезентувати інтереси й потреби всього округу, цілого суспільства. До того ж меншість може домагатися представництва своїх інтересів і поза парламентом, а саме: через структури опозиції, партійні й громадські організації, лобі, засоби масової інформації, громадську думку тощо.

2.4. Головні процедури виборчої кампанії

Політичні вибори не обмежуються самим тільки голосуванням.

Це масова кампанія, широкий комплекс заходів та процедур для формування керівних органів у державі.

Головними серед цих заходів і процедур в Україні є такі:

- призначення виборів та визначення дати їх проведення;
- визначення виборчих округів та виборчих дільниць;
- утворення виборчих комісій (Центральної, окружних, дільничних);
- складання списків виборців;
- висування та реєстрація кандидатів;
- проведення передвиборчої агітації;
- власне голосування;
- підрахунок голосів;
- оприлюднення результатів голосування;
- проведення в разі необхідності повторного голосування чи повторних виборів.

Призначення виборів

У більшості країн світу вибори проводяться у встановлені законом строки. Там, де немає інституції парламентської відповідальності, де уряд формується позапарламентським шляхом (президентські республіки), глава держави, звичайно, не має права розпуску представницького органу, тому парламентські (та й президентські також) вибори тут проводяться у суворо визначені строки через певні проміжки часу.

Приміром, у США у перший вівторок після першого понеділка листопада кожного парного року переобирається весь склад палати представників і третина сенату, а кожного високосного року — відбуваються ще й вибори президента.

У парламентських республіках вибори за звичайних умов проводяться, коли спливає строк повноважень загальнонаціонального представницького органу нинішнього скликання. Такі вибори називають черговими. Однак у певних визначених законом випадках парламент може бути розпущений достроково і тоді проводяться позачергові вибори до нього. Ось чому в таких країнах, як Англія, Японія, Бельгія, Греція, час проведення парламентських виборів визначається залежно від ситуації, що склалася.

Додаткові вибори проводяться в окремому окрузі в разі вибуття депутата через певну причину.

Президентів республік та інших виборних посадових осіб теж обирають у встановлені строки, а позачергові вибори проводяться лише у разі усунення їх з посади, відставки або смерті.

Розбіжність у строках виборів до різних структур влади в країні дає змогу досягти високого ступеня наслідуваності влади й стабільності державної політики поряд з регулярним і сутте-

вим їх оновленням. Так, у США у більшості штатів термін виборів губернаторів штатів не збігається з президентськими виборами. Це підсилює незалежність влади штатів від федеральної влади. Вибори мерів міст, а також вибори до місцевих органів врядування також часто не збігаються з виборами на федеральному рівні. Це, а також та обставина, що члени Верховного суду США призначаються довіку, є ознаками практичного втілення принципу поділу влади.

Право призначати позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені Конституцією, належить Президенту України, а призначення виборів Президента України — до повноважень Верховної Ради України. Так само Верховна Рада призначає чергові та позачергові вибори до органів місцевого самоврядування.

Про початок виборчої кампанії оголошує Центральна виборча комісія відповідно до строків, визначених Конституцією України та законами України.

Як призначають вибори в Україні

Конституцією України визначено, що чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень.

Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю березня четвертого року повноважень Верховної Ради України. Позачергові вибори до Верховної Ради України призначаються Президентом України і проводяться в період шістдесяти днів з дня опублікування рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України. Рішення про початок виборчої кампанії приймає Центральна виборча комісія не пізніше як за 60 днів до дня виборів. При цьому окружні виборчі комісії утворюються за 50 днів до дня виборів, дільничні виборчі комісії — за 30 днів. Реєстрація кандидатів у депутати закінчується за 20 днів до дня виборів.

Рішення про проведення повторних виборів та виборів замість депутатів, які вибули, приймає Центральна виборча комісія. Вибори замість депутатів, які вибули, проводяться тільки в одномандатних виборчих округах і призначаються Центральною виборчою комісією не пізніше ніж за три місяці до їх проведення. В одномандатних виборчих округах вибори замість депутатів, які вибули, призначаються Центральною виборчою

комісією не пізніше ніж за три місяці до їх проведення. Окружна виборча комісія утворюється за 50 днів до дня виборів, дільничні виборчі комісії — за місяць до дня виборів, реєстрація кандидатів у депутати закінчується за 30 днів до дня виборів.

Повторні вибори проводяться в багатомандатному загальнодержавному та одномандатних виборчих округах у випадках, коли вибори по відповідному виборчому округу визнані недійсними або такими, що не відбулися. Повторні вибори призначаються не пізніше як через місяць від дня визнання виборів недійсними або такими, що не відбулися.

Виборчий округ

Вибори проводяться по виборчих округах, які визначаються та встановлюються центральною владою в державі.

Виборчим округом називають визначену сукупність виборців певної території, які обирають ту або ту визначену кількість депутатів.

Округ, від якого обирається один депутат, називається одномандатним (ще — уніномінальним), коли ж одразу обирається кілька депутатів — багатомандатним (поліномінальним). Зазвичай законодавство демократичних країн приписує утворювати *рівні виборчі округи* з тим, щоб однакова кількість депутатів обиралася від однакової кількості виборців. Але насправді така рівність буває проблематичною через те, що визначення виборчих округів стає предметом політичної боротьби, і це призводить до порушень принципу рівного представництва. Практика маніпуляцій з виборчими округами дістала назву виборчої геометрії або виборчої географії (в американському політичному лексиконі — “джерімендерінг”). Партія, яка перебуває при владі, прагне викроїти округи так, щоб забезпечити собі завищене представництво, мати більше мандатів від меншої кількості населення.

Там, де використовується пропорційна виборча система (Фінляндія, Швеція, Норвегія та ін.), територія країни розбивається на великі багатомандатні виборчі округи. Іноді ціла країна складає єдиний виборчий округ, як це, приміром, має місце при обранні однопалатного парламенту (кнесету) Ізраїлю, а також на виборах в Монако, Нідерландах та Парагваї.

Для проведення виборів до Верховної Ради України Центральна виборча комісія за пропозицією Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських Рад утворює 225 одномандатних виборчих округів. При визначенні меж округів має бути врахований адміністративно-

11

територіальний устрій держави та компактне проживання національних меншин. Орієнтовну кількість виборців у виборчому окрузі, територіальні межі та центри виборчих округів визначає Центральна виборча комісія. Відхилення кількості виборців округу від середньої по Україні величини не може перевищувати 10 відсотків.

Повідомлення про утворення одномандатних виборчих округів із зазначенням їх номера, центру, територіальних меж та кількості виборців у кожному виборчому окрузі публікується Центральною виборчою комісією у державних засобах масової інформації не пізніше як за 120 днів до дня виборів.

На виборах до Верховної Ради України у 1994 році норма виборців на виборчий округ становила 86127 виборців.

Виборча дільниця

Виборчий округ поділяється на *виборчі дільниці* — складові частини виборчого округу, на яких безпосередньо проводяться реєстрація виборців, голосування та підрахунок голосів під час виборів і які обслуговує один пункт для голосування. Не пізніше ніж за два місяці до виборів окружні виборчі комісії за поданням органів місцевої влади утворюють виборчі дільниці шляхом розподілу території районів, міст, районів у містах, які входять до цих виборчих округів. Кількість виборців на дільниці може становити від 20 до 3000. Виборців своєчасно сповіщають про межі кожної виборчої дільниці з зазначенням місцезнаходження дільничної виборчої комісії та приміщення для голосування.

Для проведення виборів у 1994 році в Україні було утворено близько 34 тисяч виборчих дільниць.

Виборчі комісії

Функція безпосереднього проведення виборів належить виборчим комісіям. На них покладається:

- організація реєстрації виборців і складання списків громадян, які мають право брати участь у виборах,
- реєстрація кандидатів на виборну посаду,
- проведення голосування,
- підрахунок голосів,
- визначення і затвердження результатів голосування.

У деяких країнах ці обов'язки або ж їх частину виконують органи внутрішніх справ, муніципалітети тощо, а виборчі комісії не створюються. В Україні передбачено утворення системи виборчих комісій, яка складається з Центральної виборчої комісії, окружних та дільничних виборчих комісій.

Центральна виборча комісія — це найвищий орган, відповідальний за організацію й проведення виборів в Україні. Її членів кількістю 15 осіб призначає Верховна Рада за поданням Президента України не пізніше як за 120 днів до проведення виборів. Строк повноважень Центральної виборчої комісії — 4 роки, аж до призначення нового її складу. На період виборчої кампанії кожна політична партія, виборчий блок партій, список кандидатів у депутати яких зареєстровано для участі у виборах, може мати одного представника у Центральній виборчій комісії, який бере участь у її засіданнях з правом дорадчого голосу.

Окружні виборчі комісії утворюються для проведення виборів по одномандатних виборчих округах. Рішення про їх створення приймають Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська і Севастопольська міські ради не пізніше як за 90 днів до дня виборів. Окружні виборчі комісії формуються у складі голови, заступника голови, секретаря і членів комісії. До складу членів окружних виборчих комісій обов'язково мають входити по одному представнику від політичних партій, виборчих блоків партій, списки кандидатів яких зареєстровані для участі у виборах у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за поданням керівних органів цих політичних партій, виборчих блоків партій. Загальна кількість членів окружних комісій визначається кількістю поданих кандидатур, але не може бути меншою восьми.

Дільничні виборчі комісії утворюються за рішенням сільських, селищних, міських, районних у містах рад не пізніше як за 45 днів до дня виборів за поданням відповідно сільського, селищного, міського голови, голови районної в місті ради. Подання про створення дільничної виборчої комісії може також ініціювати одна п'ята депутатського складу відповідної сільської, селищної, міської, районної у місті ради. До складу дільничної виборчої комісії входять голова, заступник голови, секретар і члени комісії. Обов'язково включаються до цих комісій по одному представнику від політичних партій, виборчих блоків партій, списки яких зареєстровано для участі у виборах у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі. Це робиться за пропозицією відповідних місцевих осередків цих партій. Кількість членів дільничних комісій, так само як і окружних, визначається кількістю поданих кандидатур, але не може бути меншою восьми.

Повноваження окружних і дільничних виборчих комісій закінчуються через 10 днів після початку повноважень депутата, обраного у відповідному одномандатному виборчому окрузі.

Повноваження виборчих комісій розподіляються таким чином:

Центральна виборча комісія:

- здійснює нагляд за виконанням виборчого законодавства і забезпечує його однакове застосування;
- спрямовує діяльність виборчих комісій інших рівнів;
- утворює виборчі округи, публікує список виборчих округів із зазначенням їхніх номерів, територіальних меж, центрів та кількості виборців у кожному виборчому окрузі;
- розробляє і затверджує кошторис витрат на підготовку та проведення виборів, встановлює порядок використання коштів, виділених з державного бюджету на проведення виборів;
- вирішує питання матеріально-технічного забезпечення підготовки та проведення виборів, здійснює контроль за використанням коштів;
- здійснює контроль за використанням виборчих фондів політичних партій, виборчих блоків партій, кандидатів у депутати;
- реєструє списки кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій;
- реєструє уповноважених осіб політичних партій, виборчих блоків партій;
- публікує зареєстровані списки кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій, їхні передвиборчі програми та відомості про висунутих ними кандидатів у депутати;
- встановлює форми виборчих бюлетенів, затверджує текст бюлетеня по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу, забезпечує його виготовлення;
- здійснює функції окружної виборчої комісії багатомандатного загальнодержавного виборчого округу, встановлює результати виборів по ньому, повідомляє про них населення через засоби масової інформації;
- визначає порядок використання державних засобів масової інформації у зв'язку з проведенням виборів;
- реєструє обраних депутатів;
- підбиває підсумки виборів у цілому по Україні, інформує про них Верховну Раду України;
- ухвалює рішення про проведення повторних виборів;
- ухвалює рішення про проведення виборів у одномандатних виборчих округах замість депутатів, які вибули, організовує проведення цих виборів;
- розглядає звернення, заяви і скарги щодо рішень і дій або бездіяльності окружних та дільничних виборчих комісій, приймає щодо них рішення.

Окружні виборчі комісії:

- здійснюють контроль за виконанням виборчого законодавства на території виборчого округу;
- утворюють виборчі дільниці, встановлюють їх межі та єдину нумерацію по виборчому округу, публікують їх список із зазначенням місця знаходження;
- реєструють кандидатів у депутати, їх довірених осіб, видають їм відповідні посвідчення;
- забезпечують видання плакатів із біографічними відомостями про зареєстрованих кандидатів у депутати та тезами їхніх передвиборчих програм;
- встановлюють результати виборів у виборчому окрузі, ухвалюють рішення про обрання депутата, видають йому відповідне тимчасове посвідчення;
- повідомляють населення про результати виборів у виборчому окрузі через засоби масової інформації;
- проводять підрахунок голосів, поданих на території виборчого округу по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу;
- організують проведення повторного голосування, а також виборів замість депутатів, що вибули;
- розглядають звернення, заяви, скарги щодо рішень і дій дільничних виборчих комісій;
- розподіляють кошти між дільничними виборчими комісіями;
- контролюють достовірність підписів, зібраних на підтримку політичних партій, виборчих блоків партій та кандидатів у депутати по одномандатному виборчому округу.

До повноважень дільничних виборчих комісій входить:

- перевірка правильності списку виборців на виборчій дільниці;
- забезпечення можливості ознайомлення виборців зі списком виборців, прийом і розгляд заяв про помилки та неточності у списку, вирішення питань про внесення відповідних змін до нього;
- створення умов для ознайомлення виборців зі списками і відомостями про кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій, їх передвиборчими програмами, а також зі списками кандидатів, зареєстрованих в одномандатному виборчому окрузі, та їх передвиборчими програмами;
- організація голосування на виборчій дільниці;
- проведення підрахунку голосів, поданих на виборчій дільниці;

• розгляд заяв і скарг з питань підготовки виборів та організації голосування на виборчій дільниці й ухвалення рішень щодо них.

Через 10 днів після того, як Центральна виборча комісія визнає повноваження новообраного депутата, окружні та дільничні виборчі комісії припиняють свою діяльність.

Реєстрація виборців

Одним з найважливіших етапів виборчої кампанії в багатьох країнах є *реєстрація виборців і складання списків виборців*. Виборчий список — це надзвичайно важливий документ, оскільки він визначає коло учасників голосування і засвідчує право громадянина брати участь у виборах. Світова практика знає дві головні системи реєстрації виборців. За *постійної системи* виборець реєструється один раз і більше вже не зобов'язаний цього робити. Поправки до списків вносяться лише у разі смерті, зміни місця проживання або прізвища виборця. Зрозуміло, за цієї системи в списках неминуче накопичуються “мертві душі” — небіжчики, та ті, хто вибув на інше місце проживання, перебуває в ув'язненні, в армії тощо. Усе це дає можливість довільно використовувати “зайві” бюлетені й у такий спосіб фальсифікувати результати голосування. Названа система широко застосовується в електоральній практиці США.

За *періодичної системи* реєстрації старі списки виборців анулюються у встановлені законом строки й у відповідному порядку, виборців реєструють знову і складають нові списки. Ця система запроваджена, зокрема, у Великобританії, Канаді, Франції, вона ж практикується і в Україні.

На кожній виборчій дільниці списки виборців складають місцеві органи влади і не пізніше як за 15 днів до виборів оголошуються для загального ознайомлення громадян. До списків виборців мають бути включені всі громадяни України, яким на день виборів виповнюється вісімнадцять років та які на момент складання списку постійно проживають на території відповідної виборчої дільниці і мають право голосу.

Кожний виборець має право оскаржити в окружній виборчій комісії чи в суді факти невиключення або неправильного включення до списку виборців, допущення неточностей або виключення з нього.

Висування кандидатів

Виборчий процес для багатьох його активних учасників починається з визначення кола осіб, з-серед яких громадяни обиратимуть претендентів на впливові

державні посади — з процедури *висування та реєстрації кандидатів*.

У світі існує кілька способів висування кандидатів, які можна поєднати у такі групи: 1) реєстрація через подання у відповідні органи заяви, підписаної самим претендентом (інколи потрібно, щоб така заява була скріплена підписами певної кількості виборців); 2) висування кандидата через офіційне подання від імені партії петиції, яку підписує певна кількість виборців; 3) висування кандидатів, здійснюване у такому самому порядку, що й обрання. Таку процедуру ще називають первинними виборами, або “праймеріз” і широко застосовують на президентських виборах у США.

Висунення кандидатів для балотування на посаду президента США (номінація) здійснюється на усенациональних конвенціях — з'їздах делегатів партій. Система й процедури вибору делегатів на конвенції не є однаковими у різних штатах. На деяких первинних виборах використовуються пропорційні системи, тоді як на інших застосовується мажоритарний принцип “переможець-бере-все”.

Проблема висування кандидатів є чи не найгострішою у вітчизняній електоральній практиці останніх років. В Україні висувати кандидатів у депутати можуть громадяни України, які мають право голосу. Робити це можна шляхом самовисунення, через політичні партії і виборчі блоки партій, через трудові колективи.

Політичні партії і партійні блоки висувають кандидатів у депутати єдиним списком для участі у виборах по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу. В одномандатних виборчих округах кандидатів у депутати висувають на зборах осередків політичних партій, виборчих блоків партій, що висунули списки кандидатів у депутати і списки яких зареєстровані Центральною виборчою комісією. Кожна партія, виборчий блок партій може висунути лише одного кандидата у депутати в даному окрузі. Щоб висунути самого себе кандидатом у депутати, громадянин має подати до окружної виборчої комісії заяву про своє бажання балотуватися на виборах.

Для реєстрації списку кандидатів політична партія мусить зібрати підписи не менше 200 тисяч виборців, які підтримують політичну партію, виборчий блок партій, у тому числі не менше ніж по десять тисяч підписів виборців у кожній з будь-яких чотирнадцяти адміністративно-територіальних одиниць України. Крім того, належить внести грошову заставу на рахунок

Центральної виборчої комісії у розмірі однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Для реєстрації кандидата у депутати в одномандатному виборчому окрузі треба зібрати не менш як півтори тисячі підписів виборців відповідного округу, які підтримують висування особи кандидатом у депутати.

Висування кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій для участі у виборах по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу розпочинається за 170 днів і закінчується за 120 днів до дня голосування. В одномандатних виборчих округах висування кандидатів у депутати починається за 90 днів і закінчується за 60 днів до дня голосування. На виборах депутатів та голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад строки висування визначені відповідно 70 і 45 днів.

Висування кандидатів у Президенти України регламентується так само, як і кандидатів у депутати, — починається за 90 днів і закінчується за 60 днів до дня голосування. За законами України висувати претендентів на кандидата у Президенти України можуть:

- політичні партії або виборчі партійні блоки,
- окремі групи виборців.

Кандидатів у народні депутати України, в депутати й голови місцевих Рад можуть висувати ще й трудові колективи.

Порядок висування кандидатів у Президенти України визначений статтями Закону України “Про вибори Президента України”. “Претендент може бути зареєстрований як кандидат у Президенти України, якщо його кандидатуру підтримають своїми підписами не менш як 100 тисяч громадян України, які мають право голосу, в тому числі не менш як 1500 громадян у кожному з 2/3 загальної кількості виборчих округів”¹. Реєстрація кандидата у Президенти України здійснюється у Центральній виборчій комісії.

Та сама особа може бути включена лише до одного списку кандидатів у депутати від політичної партії, виборчого блоку партій та одночасно висунута лише в одному одномандатному виборчому окрузі.

Реєстрація списків кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі закінчується за 100 днів до дня ви-

¹ Закон України “Про вибори Президента України” від 5 липня 1991 року. — Ст. 25, п. 3.

борів. Реєстрація кандидатів у депутати в одномандатних виборчих округах закінчується за 45 днів до дня виборів.

Статус кандидата

Від моменту реєстрації претендента на обрання на виборну посаду у відповідній окружній виборчій комісії для нього формально починається виборча кампанія. Відтепер він набуває статусу кандидата в депутати і отримує право на проведення агітаційної кампанії. Кандидат на обрання та його представники можуть виступати на мітингах та інших зборах, нарадах, засіданнях, безпосередньо зв'язаних з виборами, а також у засобах масової інформації.

Факт реєстрації кандидата на виборну державну посаду в Україні надає йому право:

- на увільнення від виробничих або службових обов'язків з наданням неоплачуваної відпустки на строк виборчої кампанії;
- бути присутнім на всіх передвиборчих заходах, що проводяться на території виборчого округу, по якому він балотується;
- на середню заробітну плату за останні три місяці з коштів, виділених на проведення виборів;
- на звільнення від призову на військову службу, військові збори чи навчання, від кримінальної відповідальності, арешту або заходів адміністративного стягнення без згоди Центральної виборчої комісії;
- безкоштовного проїзду на території свого виборчого округу будь-якими видами громадського транспорту (крім таксі).

Одним із важливих наслідків здобуття юридичного статусу кандидата на виборну посаду є офіційне право брати участь у кампанії виборчої агітації, використовувати виділене на це державою матеріально-технічне й фінансове забезпечення, державні засоби масової інформації. Це право є рівним для всіх кандидатів, які беруть участь у даній виборчій кампанії.

Виборчі закони України чітко визначають порядок висування претендентів і кандидатів на обрання, збирання підписів на їхню підтримку, реєстрації кандидатів у депутати, а також форми й засоби проведення виборчої агітації та обмеження у її здійсненні.

Передвиборча пропаганда й агітація

Взагалі пропаганда й агітація вважаються потужними засобами політичного впливу на маси у демократичному суспільстві, інструментом у боротьбі за політичний авторитет, за владу, за прихильність виборців. Виборча пропаганда й агітація

становлять важливий етап будь-якої виборчої кампанії. Для кожного кандидата він розпочинається з моменту його реєстрації в окружній виборчій комісії, а закінчується для всіх однаково — напередодні голосування. Забороняється будь-яка передвиборча агітація у день голосування.

Передвиборча агітація полягає в поширенні шляхом особистих зустрічей та бесід, доповідей, виступів на мітингах, зборах, через газети, радіо та телебачення, засоби наглядної агітації тощо ідей і настанов, які мають спонукати маси до активних політичних дій, впливати на їхню свідомість та настрої. Під час передвиборчої агітації проводять обговорення політичних, ділових і особистих переваг кандидата на виборну посаду, закликають голосувати “за” чи “проти” того чи того кандидата.

Передвиборча пропаганда — це:

- систематизований, цілеспрямований вплив, здійснюваний партією або групою підтримки кандидата на виборну посаду з метою поширити серед населення певну партійну ідеологію, переконати виборців віддати свої голоси за конкретну партію чи кандидата.

Передвиборча агітація — це:

- повідомлення виборцям політичних й особистісних характеристик кандидата, намагання домогтися, щоб його образ був якомога привабливішим для громадян;

- висвітлення достоїнств його виборчої платформи — сукупності завдань, які він має намір розв’язати, принципів та ідей, виходячи з яких, він здійснюватиме свою діяльність;

- інформування про позицію партії у конкретних питаннях суспільного життя, про конкретні заходи, за допомогою яких вона намагатиметься розв’язати проблеми.

Головними каналами впливу на виборців, засобами контакту з ними кандидата або групи його підтримки є безпосередні зустрічі, листівки, плакати, буклети, засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення). Останнє має особливо велике значення для успіху у виборчій кампанії, яка усе більше нагадує змагання за прихильність журналістів. Перемога у цих змаганнях часто буває неодмінною умовою перемоги на виборах.

Часто вважають, що активне використання у передвиборчій пропаганді засобів телебачення призводить до персоніфікації політики, коли навіть у країнах з розвинутою партійно-пропорційною виборчою традицією увага виборців переважно зосереджується не на програмі кандидата, а на його особистості, індивідуальних характеристиках.

Головну частку витрат на передвиборчу пропаганду й агітацію, як правило, несуть самі учасники кампанії. Питанням форм й засобів передвиборчої агітації, використання та порядку обмеження присвячений Розділ п'ятий Закону України про вибори. Законом передбачено виготовлення обмеженої кількості передвиборчих плакатів, використання засобів масової інформації за рахунок державного бюджету на рівних для всіх учасників виборчої кампанії умовах. Решту матеріалів кандидат, партія чи виборчий блок партій готують за кошти власного виборчого фонду. За рахунок таких фондів здійснюється агітація за кандидата, партію чи блок у недержавних засобах масової інформації.

Забороняється використання анонімних агітаційних матеріалів та матеріалів із закликами до насильницького захоплення влади, неправової зміни конституційного ладу, до обмеження прав людини. Визнається неприпустимим використання кандидатом свого службового становища для ведення передвиборчої кампанії. Також забороняється за 15 днів до дня голосування оголошувати в державних та недержавних засобах масової інформації результати соціологічних досліджень та опитувань громадської думки про рейтинг політичних партій, виборчих блоків партій, окремих кандидатів у депутати та інші прогнози.

Голосування Центральним, кульмінаційним пунктом усієї виборчої кампанії є голосування — подання громадянами свого голосу “за” або “проти” висунутих кандидатів чи партій. У більшості країн світу участь у голосуванні вважається особистим правом виборця, який може вільно розпоряджатися ним на власний розсуд. Разом з тим деінде існує практика обов'язкового голосування.

Так, в Італії неучасть у голосуванні призводить до морального осуду, в Австралії — до штрафу, в Мексиці — до штрафу або й позбавлення волі, а в Греції — навіть до тюремного ув'язнення від одного місяця до одного року.

З суто технічного боку голосування виглядає як подання бюлетеня — заповнення й опускання його до скриньки. Бюлетень є найпоширенішим у світі засобом голосування і водночас документом про здійснений вибір.

Тільки в США фактично відмовилися від бюлетенів і використовують машини для голосування — спеціальні апарати для подання й автоматичного підрахунку голосів. Машини застосовують тут з кінця XIX сторіччя не тільки для полегшення процедури голосування та підбиття підсумків, а ще й для бо-

ротьби з виборчим шахрайством, бо вони значно ускладнюють можливості для різних махінацій та зловживань.

Голосування — це безпосередній акт волевиявлення громадян під час виборів. В Україні голосування є особистою справою виборців. “Участь громадян України у виборах є добровільною. Вважається, що виборці, які не брали участі у голосуванні на виборах, підтримують результати волевиявлення тих виборців, які взяли участь у голосуванні на виборах”, — проголошується в Законі України про вибори народних депутатів.

Головні вимоги вітчизняних виборчих законів щодо голосування полягають у такому:

- кожний виборець має голосувати особисто; не допускається голосування за інших осіб;
- є неприпустимим будь-який вплив на виборця з метою прихилити або примусити його до певного вибору; на виконання цієї вимоги виборець має заповнювати бюлетень наодинці у кабіні або кімнаті для таємного голосування;
- виборець може перебувати у приміщенні для голосування тільки протягом часу, необхідного для голосування.

Процедура голосування складається з таких елементів:

- ідентифікація виборця,
- отримання бюлетеня,
- голосування.

Ідентифікація здійснюється через пред'явлення виборцем документа, який засвідчує його особу. Це необхідно, аби запобігти використанню голосу виборця кимось іншим, хто не занесений до списку виборців. З *отриманням бюлетенів* зв'язана проблема обліку й контролю за їх видачею, а з іншого боку — проблема збереження таємниці голосування. В Україні бюлетені мають відривні контрольні талони, які відокремлюються під час видачі бюлетеня виборцеві і є підставою для встановлення кількості виборців, які їх отримали.

Взагалі виборчий бюлетень — це бланк суворо визначеної форми, на якому поряд із реквізитами наводиться перелік претендентів на обрання. Бюлетень друкують державною мовою або мовами, якими користується населення виборчого округу.

В Україні під час голосування кожен виборець отримує два бюлетені: один для голосування по виборах у одномандатному окрузі та другий для голосування по виборах у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі. Для голосування по багатомандатному виборчому округу до бюлетеня вносяться назви зареєстрованих у Центральній виборчій комісії політичних партій і виборчих блоків. Причому обов'язково повинні

бути перелічені всі політичні партії, що утворили виборчий блок. Крім того, в бюлетені вказуються прізвища, імена й по батькові, рік народження, посади, місця роботи та проживання, партійність перших п'яти кандидатів із внесеного кожною політичною партією, виборчим блоком партій списку кандидатів у депутати. Праворуч від кожної назви політичної партії, виборчого блоку партій міститься порожній квадрат.

У бюлетені для голосування по одномандатному виборчому округу наводиться перелік в алфавітному порядку прізвищ усіх кандидатів, що балотуються по цьому округу. Праворуч напроти прізвища кожного кандидата у депутати зображений порожній квадрат.

В обох типах бюлетенів після переліку кандидатів по одномандатному виборчому округу та списку партій і виборчих блоків зазначається: "Не підтримую жодного з кандидатів у депутати" або "Не підтримую жодної політичної партії, виборчого блоку партій". Праворуч від цих слів міститься порожній квадрат, у якому виборець відмічає своє голосування проти всіх.

Голосування на виборах полягає в тому, що у бюлетені для голосування по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу виборець робить позначку у квадраті напроти назви політичної партії чи виборчого блоку партій, за які він голосує. При цьому голосувати можна за список тільки від однієї політичної партії чи виборчого блоку партій. Якщо ж виборець не бажає підтримувати жодну політичну партію чи виборчий блок партій, він робить позначку в квадраті напроти слів: "Не підтримую жодної політичної партії, виборчого блоку партій".

Голосуючи по одномандатному виборчому округу, виборець робить у бюлетені позначку у квадраті напроти прізвища кандидата у депутати, за якого він голосує. Можна голосувати тільки за одного кандидата або ж виділити позицію "Не підтримую жодного з кандидатів у депутати".

До 1997 року у вітчизняній виборчій практиці застосовувалося так зване негативне голосування, тобто голосування шляхом викреслення у бюлетені прізвищ тих кандидатів, *проти яких голосує виборець*. Можна було залишити тільки одне прізвище кандидата, за якого подає свій голос виборець, або не залишити жодного. У протилежному разі (якщо залишилися невикресленими два і більше прізвищ або дописано нове прізвище чи взагалі написано будь-що) бюлетень визнавався недійсним.

Таємність волевиявлення голосуючих мають забезпечити кабінети, через які проходять виборці на шляху до виборчих скриньок. Законом передбачене використання пересувних

виборчих пунктів у випадках, коли хтось із виборців за станом здоров'я або з інших поважних причин не може прибути до приміщення для голосування. Якщо після складання списку виборців та подання його для загального ознайомлення зміниться місце перебування виборця, він може проголосувати до-строково.

Встановлення результатів голосування

Результати голосування визначаються шляхом підрахунку голосів, поданих виборцями, який здійснюється на виборчих дільницях членами відповідної виборчої комісії одразу ж після закінчення голосування. Підрахунок про-

водиться за такими позиціями:

- загальна кількість виборців по виборчій дільниці;
- кількість виборців, які одержали виборчі бюлетені;
- кількість виборців, які взяли участь у голосуванні;
- кількість голосів, поданих “за”, та кількість голосів, поданих “проти” кожного кандидата, списку кандидатів від політичних партій і виборчих блоків;
- кількість бюлетенів, визнаних недійсними.

Недійсними вважаються бюлетені, які не відповідають установленому зразку, на яких відсутній підпис члена виборчої комісії, що видав бюлетень, а також ті, в яких голосуючі залишили більше ніж одну позначку напроти прізвищ кандидатів у депутати чи назв політичних партій, виборчих блоків партій, а також виборчі бюлетені, на яких не поставлено жодної позначки або в яких неможливо однозначно визначити волевиявлення виборця.

Встановлення результатів виборів

Якщо у дільничних виборчих комісіях підраховують, скільки виборців проголосували і як розподілилися голоси, то в окружних виборчих комісіях на підставі протоколів дільничних виборчих комісій визначають, хто з кандидатів переміг на виборах і має отримати мандат депутата від даного округу. Результати виборів по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу встановлює Центральна виборча комісія на підставі протоколів про підрахунок голосів, складених в окружних виборчих комісіях.

На виборах *Президента України* так само результати встановлює Центральна виборча комісія на підставі протоколів окружних виборчих комісій (не пізніше ніж через тиждень після голосування). Обраним вважається той кандидат, який одержав

на виборах більше половини голосів виборців, що взяли участь у голосуванні.

**Встановлення
результатів
виборів у
багатоман-
датному
загальнодер-
жавному
виборчому
окрузі**

На підставі протоколів окружних виборчих комісій Центральна виборча комісія встановлює:

- загальну кількість виборців у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі;
- кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені;
- кількість виборців, які взяли участь у голосуванні;
- кількість виборчих бюлетенів, визнаних

недійсними;

- кількість голосів, поданих за списки кандидатів у депутати від кожної політичної партії, виборчого блоку.

Після цього підраховується відсоток голосів, поданих за ці списки, відносно загальної кількості виборців, що взяли участь у голосуванні. Партійні списки, які здобули менше ніж чотири відсотки голосів виборців, що взяли участь у голосуванні, не беруть участі у розподілі депутатських мандатів. Ті ж партії і виборчі блоки, чиї виборчі списки вибороли чотири і більше відсотків голосів виборців, отримують депутатські мандати пропорційно кількості здобутих ними голосів виборців. Для цього вираховується виборча квота — кількість голосів виборців, необхідна для отримання одного мандата. Узагальнено визначення квоти відбувається так: кількість голосів виборців у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі, поданих за партійні списки, які отримали чотири або більше чотирьох відсотків голосів, ділиться на загальне число мандатів, що розподіляються у цьому окрузі.

Після цього число голосів, поданих за список кожної політичної партії чи блоку, ділиться на квоту. Отримане ціле число означає кількість мандатів, що належать цій партії, виборчому блоку. Кандидати від політичної партії, виборчого блоку партій вважаються обраними в порядку їх черговості у списку. При цьому зі списку вилучаються ті кандидати, що були обрані в одномандатних виборчих округах.

**Встановлення
результатів
виборів у одно-
мандатному
виборчому
окрузі**

На підставі протоколів дільничних виборчих комісій окружна виборча комісія визначає, хто з кандидатів набрав найбільшу кількість голосів по округу, він і вважається обраним у народні депутати України. Якщо до виборчого

бюлетеня було включено лише одного кандидата у депутати, він вважається обраним за умови, що за нього було подано більше голосів, ніж за позицію “не підтримую жодного з кандидатів у депутати”.

Окружна виборча комісія ухвалює рішення про повторне голосування, визнання виборів такими, що не відбулися чи недійсними по даному округу. Якщо найбільшу і водночас однакову кількість голосів набрали два або більше кандидатів у депутати, проводиться *повторне голосування* по цих кандидатурах. Вибори визнаються *такими, що не відбулися*, якщо усі зареєстровані у виборчому окрузі кандидати вибули з голосування. *Недійсними* будуть визнані вибори, якщо у процесі їх проведення або під час підрахунку голосів мали місце порушення закону про вибори, що суттєво вплинули на результати голосування.

У разі визнання виборів по багатомандатному загальнодержавному та одномандатних виборчих округах недійсними або такими, що не відбулися, не пізніше як через місяць після такого визнання проводяться *повторні вибори*. Рішення про це приймає Центральна виборча комісія.

На повторних виборах у одномандатному виборчому окрузі не можуть балотуватися громадяни, що вчинили дії, внаслідок яких вибори або повторне голосування в будь-якому окрузі були визнані недійсними.

Фінансування виборів

Значний вплив на результати виборів справляють гроші, через що питання про фінансування виборчої кампанії завжди буває надзвичайно важливим і викликає багато проблем. Не завжди і не всюди виборчі кампанії проводяться на кошти держави. Досить часто самі партії чи кандидати несуть витрати за проведення електоральних заходів — мітингів, зборів, видання плакатів та листівок, оплачують послуги журналістів, рекламних агентів, агітаторів тощо. Понад те в ряді країн кандидати зобов'язані робити значний виборчий заклад і навіть оплачувати виготовлення бюлетенів.

Політичні вибори — це надзвичайно дорога справа. Про це свідчить хоча б те, що на обрання народних депутатів у 1994 році було витрачено 1 трильйон 154 мільярди 600 мільйонів карбованців державних коштів¹. За свідченням голови Центральної виборчої комісії України, особисті виборчі фонди кандидатів на президентських виборах 1994 року становили: В. Бабоч —

1 Див.: Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці — К.: Абрис, 1994. — С.428.

50 млн крб., Л. Кравчук — 295 млн крб., Л. Кучма — 107 млн крб., В. Лановий — 192 млн крб., О. Мороз — 17 млн крб., П. Таланчук — 1 тис. крб., І. Плющ рахунку не відкривав¹.

У США виборчу кампанію ще називають перегонами і “купівлею голосів”. Коли у когось виникає питання “Як це робиться?”, фахівці з передвиборчих технологій поправляють — “Скільки це коштує?”. Кажуть, колись давно ціна одного голосу дорівнювала келиху пива чи вина, яким частували виборця, що прийшов голосувати за того, хто пригощає. Зараз претендент, приміром, на пост сенатора має приготувати щонайменше мільйон доларів.

“... Експерти підраховали, що на виборчу кампанію кандидата до Федеральних зборів у російській провінції потрібно було 20 мільйонів рублів, у Москві — до 30. За деякими даними, сума по Москві зросла й сягала 40 мільйонів рублів. З подачі лідера ПДВУ пішла “гуляти” цифра 15 тисяч доларів на одного майбутнього парламентаря. Вона явно завищена й, може, ґрунтується на особистих можливостях і планах. Реальна сума — 5 тисяч доларів (або її еквівалент), у Києві — до 7 тисяч. Підкреслю, що йшлося про фінансування виборчої кампанії, а не про підкуп виборців. Отже, за сучасних умов фінансування — мотор кампанії по виборах”².

Не секрет, що чималі гроші витрачаються на прямий чи замаскований підкуп виборців — організацію безкоштовних обідів, “келиків пива”, роздачу значків, сувенірів тощо. У багатьох країнах прийняті закони для обмеження виборчих витрат, головним чином, аби протидіяти надзвичайному поширенню корупції на виборах. Так, в Австралії кандидат до сенату може витратити на виборчу кампанію не більше 500 австралійських фунтів, а кандидат до палати представників — не більше 250 фунтів.

Згідно з законодавством США, жодна особа не може внести у фонд національного комітету якоїсь із партій більше, ніж 5000 дол. на рік. У Канаді кандидат має опублікувати дані про свої витрати. Британське законодавство детально регламентує виборчі витрати, встановлює рівень максимальних витрат на проведення виборів і порядок фінансової звітності.

Витрати, зв’язані з підготовкою та проведенням виборів, в Україні здійснюються як з Державного бюджету, так і за рахунок

1 Див.: Олейник М. Иван Емец: “Мы сделали все, чтобы не повторить своих ошибок” // Киев. ведомости. — 1994. — 23 июня.

2 Литвин В. Політична арена України. — С. 422 — 423.

фондів політичних партій, виборчих блоків партій, кандидатів у депутати, пожертвувань фізичних та юридичних осіб. Робота виборчих комісій фінансується за рахунок державного бюджету України, відповідні кошти з якого передаються у розпорядження Центральної виборчої комісії.

Так само за рахунок державного бюджету України, а також коштів політичних партій, виборчих блоків партій, кандидатів у депутати, пожертвувань фізичних та юридичних осіб здійснюється фінансування передвиборчої агітації. Центральна і окружні виборчі комісії оплачують у визначених межах друкування передвиборчих плакатів політичних партій, виборчих блоків партій, кандидатів у депутати, публікацію в газетах їхніх передвиборчих програм, час мовлення на радіо і телебаченні, користування спорудами, приміщеннями, устаткуванням для проведення зустрічей виборців з кандидатами у депутати та їх уповноваженими особами.

До фондів політичних партій, виборчих блоків партій, окремих кандидатів у депутати можуть вноситися пожертвування громадян України та юридичних осіб. Заборонено робити внески до цих фондів органам державної влади, державним підприємствам, установам і організаціям, органам місцевого самоврядування, іноземним юридичним і фізичним особам, анонімним особам, міжнародним організаціям та об'єднанням. Кошти виборчих фондів можуть використовуватися виключно на потреби агітаційної кампанії політичної партії, виборчого блоку партій, кандидата у депутати.

Усі питання фінансування виборчої кампанії, звітності і контролю за використанням грошей урегульовані статтями 36 і 37 Закону України "Про вибори народних депутатів України".

Контрольні запитання і завдання

1. Розкажіть про роль і місце виборів у політичній системі суспільства.

2. У чому полягає різниця між вибором і обранням?

3. Назвіть головні принципи демократичних політичних виборів.

4. Чи може вимога загальної участі громадян у виборах бути абсолютною?

5. Які умови уможливають дотримання принципу рівності виборчого права?

6. Дайте характеристику основних виборчих систем, проаналізуйте їх достоїнства й вади.

7. Ознайомтеся зі статтею І. Сахарова з хрестоматійного додатка.

8. Зробіть порівняльний аналіз виборчих систем України та США.

9. Назвіть головні процедури виборчої кампанії.

10. Хто і коли ухвалює рішення про призначення виборів Президента України, виборів до Верховної Ради України, до місцевих Рад?

11. Що таке виборчий округ?

12. Якою є роль виборчих комісій?

13. Які існують способи висування кандидатів на обрання?

14. Чим відрізняється передвиборча пропаганда від передвиборчої агітації?

15. Чи можна агітувати за будь-якого кандидата у день голосування?

16. З чого складається процедура голосування на виборах?

17. За якими позиціями встановлюються результати голосування?

18. В якому разі вибори вважаються недійсними або такими, що не відбулися?

19. Як визначаються результати виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів місцевих органів влади?

20. В якому разі проводиться повторне голосування?

21. В якому разі проводяться повторні вибори?

22. Як фінансуються виборчі кампанії?

23. Ознайомтеся з 4, 5 і 6 хрестоматійними додатками. Які з описаних тут прийомів передвиборчої боротьби ви вважаєте ефективними й вартими запозичення, а які — неприйнятними?

Рекомендована література

1. *Васильев В. И.* Прямая демократия: опыт Калифорнии // Государство и право. — 1994. — № 1.

2. *Вибори до Верховної Ради України: Досвід та уроки.* — К., 1994.

3. *Гольман В.* Избирательные кампании в России: испытание электоральной формулы // Полис. — 1996. — № 2.

4. Збірник виборчих законів країн Центральної та Східної Європи. — К., 1995.
5. Избирательные системы и партии в буржуазном государстве. — М., 1979.
6. Избирательные системы мира. — М., 1961.
7. *Ионин Л.* Политика как профессия // Новое время. — 1989. — № 8.
8. *Колесов А.* Политическая география. — Л., 1990.
9. *Корнієнко М. Д.* Діюча виборча система в Україні: шляхи відновлення // Місцеве та регіональне самоврядування України. — Вип. 2. — К., 1993.
10. *Кіс Іван Теофіл.* Виборчі системи та їхні політичні наслідки // Нова політика. — 1996. — № 2, 4.
11. *Лейкман Э., Ламберт Дж.* Исследования мажоритарной и пропорциональной избирательной систем. — М., 1958.
12. *Лысенко В.* Выборы и представительные органы в Новой Европе: Политический опыт и тенденции 80-х годов. — М., 1994.
13. *Маклаков В. В.* Избирательное право и избирательные системы буржуазных и развивающихся стран. — М., 1987.
14. *Макєєв С.* Легітимність політичних домагань у виборчій кампанії // Політ. думка. — 1994. — № 3.
15. *Оболонский А. В.* Какую политическую систему мы унаследовали? // Сов. государство и право. — 1990. — № 10.
16. Освіта виборців в Україні: плани на майбутнє. Демографічний аналіз результатів та підсумків у вигляді таблиць. — К., 1995.
17. Оцінка виборчої системи в Україні. — К., 1993.
18. Партии и выборы в капиталистическом государстве (практика 70-х годов). — М., 1980.
19. *Сахаров И. А.* Правовые нормы избирательной системы в США // Политика: проблемы теории и практики. Вып. VII. — Ч. II. — М., 1990.
20. *Федотова В.* Демократия, культура, нация // Филос. науки. — 1990. — № 8.
21. *Шаповал В.* Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз. — К., 1995.
22. *Шаповал В.* Зарубіжний парламентаризм. — К., 1993.
23. Elections Today. News from the International Foundation for Electoral Systems. — Washington, 1995.

Розділ 3

Виборці та обранці

(Кого обирають на виборах? Хто обирає?)

Вибори часто називають змаганням. Справді, будь-яка виборча кампанія є змаганням між претендентами за голоси виборців. Але вибори — це ще й змагання між кандидатами на виборну посаду та виборцями. Перші з них домагаються обрання, сприйняття їх як громадських лідерів, визнання їхньої авторитетності. Другі ж прагнуть зробити правильний вибір, здійснити гідне обрання, не бути ошуканими.

Багато хто домагається влади, однак не всі можуть нею належним чином скористатися. Кого ж варто обирати, щоб у грі були всі? Яким ознакам має відповідати справжній народний обранець? Як розібратися в партіях, котрі наввипередки пропонують вибрати саме їх? Як розпізнати за деклараціями про благородні наміри марнославну амбітність, приховане користюлюбство?

Щоб відповісти на ці та подібні питання, які неодмінно постають тоді, коли нам належить прийняти своє виборче рішення, варто звернутися до основ теорії політичного лідерства та теорії політичних партій. Адже виборна посадова особа, будь то народний депутат чи президент, є виконавцем функції, ролі, яка полягає в тому, щоб зосереджувати, збирати, концентрувати волю багатьох, вести, керувати (*to lead*) цими волями.

3.1. На які посади обирають в Україні

Президент Головними питаннями політичних виборів в Україні є обрання Президента України, народних депутатів України, депутатів місцевих Рад.

Президент¹ взагалі — це голова якихось зборів, організації, установи. У політичному лексиконі цей термін використовується в понятті “президент республіки”. Так називають обраного на визначений строк главу держави.

У словнику Брокгауза і Ефрона читаємо: “Президент республіки є главою держави в республіканських державах, що відпо-

¹ Від лат. *praesidens* — той, що сидить попереду.

відає монархові в державах монархічних”. Отже, подібно до монарха, президент республіки є главою держави, володіє верховною владою в країні, постає джерелом законодавства, представляє країну у взаєминах з іншими державами й міжнародними організаціями, виступає представником усієї нації, символом єдності країни, гарантом національної незалежності, безпеки й стабільності, дотримання конституційного порядку, цілісності території країни, арбітром у взаємодії державних органів між собою.

Президент
— **глава**
держави

Президент у президентських республіках володарює одноосібно, але на відміну від монарха це володарювання здійснюється не за правом успадкування, а за правом обрання його населенням. До того ж верховну владу в країні вручають президентові на дуже чітко обмежений період часу, а коло його повноважень чітко визначене законом. За умов демократії президентська влада спрямовується на послідовне здійснення державної політики, законів, що її виражають, на забезпечення її неухильності, цілісності і непорушності.

Глава держави, яка є президентською республікою, володіє “прямим мандатом”, тобто безпосередньо обирається громадянами, не залежить від парламенту, самостійно очолює виконавчу владу — уряд. Натомість у парламентській республіці президента обирає представницький орган, який також формує уряд і визначально впливає на його діяльність.

Президент республіки є *суб'єктом законотворчості* — може висувати проекти законів для їх подальшого обговорення і ухвалення у парламенті, виступати з ініціативою проведення референдумів, видавати нормативні акти — укази, ордонанси, декрети, розпорядження тощо, має можливість впливати на законодавчий процес за допомогою права вето.

Президент —
глава
виконавчої
влади

Як глава виконавчої влади президент республіки має право формувати уряд та усувати з посади його членів, проводити засідання кабінету міністрів, визначати порядок денний його роботи, призначати на вищі державні і військові посади, розпоряджатися фінансами, бюджетними асигнуваннями, давати прямі вказівки міністерствам, іншим державним структурам, департаментам тощо. За певних обставин він може запроваджувати надзвичайний чи воєнний стан у країні або в окремі її частини й отримує у такому разі особливі повноваження.

Президент також уповноважений здійснювати міжурядові переговори, укладати міжнародні угоди. Він є верховним головнокомандувачем збройних сил країни.

Президентська влада — це максимум прерогатив у суворо визначених межах за дотримання усіх головних принципів демократії. Численні права й повноваження, що їх надають главі держави конституції країн з президентською формою правління, президентських республік, сприяють оперативності політичного й адміністративного управління, уможлиблюють швидке ухвалення загальнодержавних рішень, дають змогу ефективно й послідовно упроваджувати їх у життя.

Уперше інституція президентства була встановлена в США, де у 1789 році Джордж Вашингтон був обраний першим президентом країни. У подальшому президентство набуло великого поширення і в наш час існує (з різними обсягами прерогатив) у багатьох країнах світу (наприклад, в Австрії, Білорусі, Ісландії, Італії, Польщі, Росії, Румунії, Словаччині, Україні, Фінляндії, Франції, Чехії — в Європі; Індії, Пакистані, Філіппінах — в Азії; Алжирі, Єгипті, ПАР — в Африці; Венесуелі, Мексиці, Панамі, Уругваї — в Латинській Америці).

Президент України

Заснування інституції президентства в Україні зв'язане з проголошенням державної незалежності й реформуванням усіх сфер життя українського суспільства. Передбачалося, що президентська влада в Україні буде спрямована на послідовне й неухильне здійснення державної політики, законів, які її виражають, забезпечуватиме її спрямованість, цілісність і непопущність.

Стаття 103 Конституції України визначає, що Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд.

Повноваження й обов'язки Президента України зазначені в статті 106 Конституції України. Серед них:

- забезпечення державної незалежності і національної безпеки;
- звернення з посланнями до народу та із щорічними посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнєнє становище України;

- представлення держави в міжнародних відносинах, керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, проведення переговорів та укладання міжнародних договорів України;
- призначення всеукраїнського референдуму щодо змін Конституції України, проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою;
- призначення позачергових виборів до Верховної Ради України;
- призначення за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припинення повноважень Прем'єр-міністра України;
- призначення членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій;
- призначення за згодою Верховної Ради України на посаду Генерального прокурора України та звільнення його з посади;
- утворення, реорганізація та ліквідація міністерств та інших центральних органів виконавчої влади;
- очолення Ради національної безпеки і оборони України;
- прийняття у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошення у разі необхідності окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації — з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;
- призначення третини складу Конституційного Суду України;
- утворення судів у визначеному законом порядку;
- присвоєння вищих військових звань, вищих дипломатичних рангів та інших вищих спеціальних звань;
- нагородження державними нагородами;
- помилування;
- підписання законів, ухвалених Верховною Радою України;
- право видавати на основі та на виконання Конституції і законів України нормативні акти — укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України;
- право вето щодо ухвалених Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України;
- призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях.

Президент України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави.

Приступаючи до виконання своїх обов'язків, новообраний Президент України проголошує присягу: "Урочисто присягаю народу України при здійсненні повноважень президента України строго дотримуватися Конституції України, поважати й оберігати права і свободи людини й громадянина, захищати суверенітет України, сумлінно виконувати покладені на мене високі обов'язки".

Верховна Рада України

Найвищим і єдиним органом законодавчої влади в нашій державі є Верховна Рада України. Крім того, український парламент виконує ще й роль колегіального представництва різних верств населення нашої держави.

Верховна Рада правомочна ухвалювати рішення з будь-яких питань державного і суспільного життя України, крім тих, що розв'язуються шляхом всеукраїнського референдуму, або віднесені до відання Президента України, виконавчої чи судової влади, влади на місцях. Верховна Рада України набуває своїх повноважень, коли обрано не менше двох третин від її конституційного складу.

До повноважень Верховної Ради України належить:

- внесення змін до Конституції України;
- прийняття законів України і постанов, змін й доповнень до них;
- затвердження державного бюджету;
- призначення всеукраїнського референдуму;
- призначення виборів Президента України;
- усунення Президента України з поста в порядку процедури імпічменту;
- заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- оголошення за поданням Президента України стану війни й укладення миру;
- надання згоди на призначення Президентом Прем'єр-міністра України;
- здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України;

- призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- призначення на посаду та припинення повноважень членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України;
- призначення третини складу конституційного Суду;
- розгляд питань про воєнний та надзвичайний стан;
- про зовнішню політику держави;
- обрання суддів безстроково;
- прийняття рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу народного депутата України, групи народних депутатів чи комітету Верховної Ради України;
- Верховна Рада України працює сесійно. Чергові сесії Верховної Ради України починаються першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року. Сесії складаються з пленарних засідань, засідань постійних і тимчасових комітетів та робочих груп Верховної Ради.

Структура Верховної Ради України

Верховна Рада України складається з 450 депутатів, яких обирає безпосередньо народ на 4 роки. Керівництво роботою Верховної Ради здійснюють Голова і два його заступники. Службово-допоміжну функцію виконує Секретаріат Верховної Ради.

У структурі Верховної Ради утворюються спеціалізовані комітети, які здійснюють законопроектну роботу, готують і попередньо розглядають питання, віднесені до повноважень Верховної Ради України.

У Верховній Раді України скликання 1994 року працюють такі постійні спеціалізовані комітети:

- з питань агропромислового комплексу, земельних ресурсів і соціального розвитку села;
- з питань базових галузей та соціально-економічного розвитку регіонів;
- з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією;
- з питань бюджету;
- з питань державного будівництва, діяльності Рад і самоврядування;
- з питань екологічної політики;
- з питань економічної політики та управління народним господарством;
- з питань законності та правопорядку;
- з питань культури і духовності;

- з питань молоді, спорту і туризму;
- з питань науки і народної освіти;
- з питань оборони і державної безпеки;
- з питань охорони здоров'я, материнства і дитинства;
- з питань паливно-енергетичного комплексу, транспорту і зв'язку;
- з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин;
- з питань правової політики і судово-правової реформи;
- з питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності депутатів;
- з питань соціальної політики та праці;
- з питань фінансів і банківської діяльності;
- з питань Чорнобильської катастрофи;
- з питань ядерної політики та ядерної безпеки;
- законодавчого забезпечення свободи слова та засобів масової інформації;
- у закордонних справах і зв'язках з СНД;
- контрольна комісія з питань приватизації.

Депутатські групи

Народні депутати можуть добровільно об'єднуватися у депутатські групи та фракції. Депутатські групи й фракції мають право на пропорційне, тобто відповідне кількості їх членів, представництво в усіх органах Верховної Ради та в офіційних парламентських делегаціях. Кожній депутатській групі регламентом гарантується право на виступ її представника з усіх питань порядку денного на засіданнях Верховної Ради та її органів.

Зараз у Верховній Раді України зареєстровані такі групи і фракції:

- група "Відродження та розвиток агропромислового комплексу України" (Селяни України);
- група "Єдність";
- група "Конституційний центр";
- група "Незалежні";
- група "Реформи";
- міжрегіональна депутатська група на захист вітчизняних товаровиробників;
- фракція "Комуністи України за соціальну справедливість та народовладдя";
- фракція "Рух за народ, за Україну";
- фракція "Соціально-ринковий вибір";
- фракція Аграрної партії України;

- фракція Соціалістичної та Селянської партій України.

Народний депутат

Депутатом¹ називають особу, уповноважену колективом для виконання певних відповідальних завдань, доручень поза сферою безпосередньої діяльності колективу, для репрезентування й відстоювання його інтересів, виступів від його імені.

У вітчизняному політичному лексиконі народний депутат — це виборний член представницького органу влади — Верховної Ради України, Рад місцевих рівнів. Депутати є повноважними представниками народу у парламенті та місцевих легіслатурах, покликаними виражати і захищати суспільні інтереси й інтереси своїх виборців. “При виконанні своїх функцій і повноважень народні депутати України керуються Конституцією, законами України, постановами Верховної Ради України, а також своєю совістю”, — зазначається у Законі України “Про статус народного депутата”. Народним депутатом України може бути громадянин України, який має право голосу, не молодший 21 року на день виборів, постійно проживає в Україні. Ознаками того, що особа в результаті виборів наділена статусом народного депутата України, а значить, володіє правами і повноваженнями, що випливають з цього статусу, є депутатське посвідчення і нагрудний знак.

Повноваження народного депутата

Повноваження народного депутата починаються з відкриття першої сесії відповідної Ради і закінчуються у день відкриття першої сесії Ради наступного скликання. Визнання депутатських повноважень означає виникнення у громадянина таких прав:

- права ухвального голосу в усіх питаннях, що розглядаються Верховною Радою, а також її органами, до складу яких він входить (в органах, членом яких депутат не є, він має право дорадчого голосу);
- права пропонувати питання для розгляду Верховною Радою України чи її органами;
- права законодавчої ініціативи, тобто висування проектів законів, пропозицій та поправок для їх обговорення і можливого прийняття Верховною Радою;
- права “ставити питання про недовіру складу органів, утверджених Верховною Радою України, а також посадовим особам, яких обрано, призначено або затверджено Верховною Радою України”;

1 Від лат. *deputatus* — визначений, посланий.

- права на депутатський запит;
- права на невідкладний прийом посадовими особами державних органів, керівниками громадських об'єднань, установ тощо;
- права на участь за дорученням Верховної Ради у перевірках дотримання законів державними органами та громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами тощо;
- права вимагати усунення порушень законності (“Посадові особи державних органів та органів об'єднань громадян, адміністрацій підприємств, установ і організацій, а також працівники міліції, до яких звернуто вимогу депутата, зобов'язані негайно вжити заходів до усунення порушення, а при необхідності — притягнути винних до відповідальності”, — зазначається у статті 21 Закону України “Про статус народного депутата України”);
- права на участь у депутатському розслідуванні;
- права на безперешкодний доступ при пред'явленні посвідчення народного депутата України на підприємства, в установи та організації;
- права на депутатське звернення;
- права брати участь у сесіях місцевих Рад народних депутатів, засіданнях їхніх органів на засадах дорадчого голосу;
- переважного права на використання засобів масової інформації та технічних засобів.
- права на особисту недоторканність¹.

Місцеві Ради

Своєрідним підрозділом державної влади в Україні є органи місцевої влади. Їхня специфічна особливість полягає у безпосередній причетності до життя громадян, у вповноваженості вирішувати питання цього життя в межах законів і Конституції України. Ці органи теж є виборними, і їхня діяльність адійнюється на засадах колегіального вотування.

Місцеву владу в Україні складають Ради народних депутатів та адміністративні органи (місцева державна адміністрація, виконавчі комітети) — обласного, районного, міського, районного у містах, селищного і сільського рівнів. Члени місцевих Рад обираються терміном на п'ять років. Голови всіх місцевих, ра-

¹ “Народний депутат не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, заарештований або підданий заходам адміністративного стягнення, що накладаються в судовому порядку, без згоди Верховної Ради України” (Закон України “Про статус народного депутата України”, ст. 27).

йонних та обласних Рад обираються безпосередньо громадянами. Голова Ради народних депутатів відповідає за скликання сесій та підготовку рішень. Він представляє Раду й координує діяльність її комісій.

Кожна Рада утворює у своєму складі спеціалізовані комісії. Їхня кількість та призначення визначаються членами Ради на одній із перших сесій. Закон України передбачає як обов'язкові такі комісії: з питань депутатської діяльності та етики, з планування, бюджету і фінансів. Як правило, ще утворюють комісії з економіки, екології, соціальних програм, освіти та культури. На комісіях попередньо обговорюються питання, які будуть запропоновані до уваги сесії Ради, контролюється виконання рішень Ради адміністративними органами.

Районне й обласне керівництво полягає в основному у забезпеченні діяльності громадських служб підпорядкованих їм регіонів, у здійсненні планування розвитку цих регіонів та в координації місцевих органів самоврядування.

3.2. З теорії політичного лідерства

Що б там не говорили про роль особи в житті суспільства, лідери завжди нам потрібні. В народі здавна повелося, що люди повсякчас, а в скрутні й поготів, питають благословення, шукають поради у старших та мудріших, перш за все у батьків.

Ось і в козаків заведено було величати отамана, що вже й казати про вищу старшину, батьком.

Суспільне лідерство

Коли ж, буває, ми не маємо на кого рівнятися, втрачаємо провідне начало в житті, авторитетне мірило істинності наших вчинків, це призводить до занепокоєння й душевного розладу, а часом і до суспільної кризи. Вчені, приміром американець Гарольд Ласуелл, вважають, що потреба в лідерах є невід'ємною в житті людини так само, як і потреба кожного в батькові, постать якого є беззаперечним авторитетом, перед яким ми ладні схилитися, за яким почуваємося безпечно.

Лідер — це популярний і впливовий учасник суспільного життя, який визначально впливає на нього, консолідує зусилля людей для досягнення певної спільної мети. Суспільно-політичне лідерство — це своєрідна соціальна функція, знаряддя задоволення інтересів і потреб, які є спільними для багатьох людей.

Засади авторитет- ності лідера

Політичним лідером називають главу, керівника держави, партії, громадсько-політичної організації, руху, окремої громади тощо. Найпершою ознакою справжнього лідера є авторитетність — здатність висловлювати думки, ідеї, які хвилюють багатьох, приймати рішення, що є обов'язковими для всіх членів спільноти. Лідер — це авторитетна людина, чию позицію усі вважають безсумнівною й чийй волі згідні підкорятися. Серед ознак авторитетності лідера назвемо такі:

- поважність думки та обов'язковість рішень лідера для всіх;
- здатність виражати й захищати загальний, спільний для цілої громади інтерес, прагнення до його здійснення;
- спроможність бути цілком відданим об'єднуючій ідеї, послідовно її впроваджувати, відстоювати за будь-яких обставин;
- готовність у разі потреби йти на прийнятну поступку, компроміс;
- вміння мобілізувати маси, надихнути їх на спільну справу;
- здатність переконувати інших, прихилити до себе, чітко викласти свою позицію;
- моральна бездоганність, зовнішня привабливість.

Типи лідерства

Визначний німецький соціолог першої чверті ХХ століття Макс Вебер вирізняв три типи лідерства і відповідно три основні причини того, чому люди погоджуються визнавати чиєсь верховенство над собою. Це, по-перше, визнання авторитетності якоїсь людини відповідно до існуючої традиції — *традиційне лідерство, яке спирається на віру людей у непорушність і законність існуючого порядку, звичаїв і традицій*. Саме таким буває визнання монархічної влади, законності правління престолонаслідника, коли право на лідерство визначається вже самим владноелітним походженням людини, її належністю до правлячої династії.

Буває ще авторитет *раціонально-легального або бюрократичного типу. Це лідерство, яке базується на переконаності людей у розумності існуючого порядку, його відповідності їхнім законним інтересам та цілісності суспільної системи*. Авторитетність тут виходить не з самої особи, що перебуває при владі, а пояснюється повагою підлеглих до посади, яку ця людина обіймає як агент керівної функції. Державний чиновник, партійний функціонер, посадова особа підпорядковує собі події та людей, доки її дії відповідають встановленим у суспільстві правилам. Дотримання цих правил легальною владою, її вміння домагатися

такого дотримання іншими, дієвість у справі захисту прав та інтересів підвладних — ось головні умови й засади авторитетності раціонально-легального типу.

Культура раціонально-легального сприйняття лідера полягає у шанобливому ставленні в першу чергу до посади, а затим уже до особи, яка її обіймає. Тут маємо певну деперсоналізацію влади. Однак політика цінують, вважають визначним, ще й коли його образ містить елементи харизми, коли лідер — яскрава, ні на кого не схожа особистість, що виділяється з-серед інших, коли він навіює громадянам, своїм виборцям, що тільки він здатен зробити те, що зараз треба, чого, крім нього, ніхто не зробить.

Типи лідерства

Отож, харизматичний тип лідерства полягає в тому, що авторитет громадського діяча ґрунтується на *вірі людей в його надприродні здібності, на поклонінні йому як видатній людині, вождю*. Харизматичне сприйняття лідера впливає з його надзвичайно видатних здібностей, безсумнівної непогрішності, ледве не святості, здатності перейматися не самими лише власними інтересами, а ще й загальними, спільними для всіх справами і проблемами. Вони й становлять ознаки харизми, наявність якої свідчить про покликання лідера керувати людьми. Люди підкоряються йому не з огляду на звичай чи зважаючи на вимоги закону, а через те, що вірять йому, покладаються на нього¹.

Звичайно, тут названі узагальнені характеристики суспільного лідерства, так звані його “ідеальні типи”. В реальному житті одна й та сама людина може поєднувати в собі ознаки всіх трьох типів, або ж сприйматися іншими як така, що належить до різних типів.

Сприйняття лідера та ставлення громадян до нього значною мірою відповідає пануючому в суспільстві типові політичної культури. Вважається, що культура західного зразка тяжіє до раціонально-легального типу лідерства. Характерним же для культури Сходу є харизматичне ставлення до лідера, віра у його надприродний керівний дар, у непогрішність вождя. Таке розрізнення культур жодною мірою не означає переважності якогось із типів авторитету, тим більше, що у наш час, коли відбувається взаємопроникнення культур, ознаки кожного з них тією чи тією мірою можуть бути властиві всякому політикові.

1 Див.: Вебер М. Политика как призвание и профессия // Избр. произв. — М.: Прогресс, 1990 — С. 646—647.

Так, Борис Єльцин, як президент республіки, є, безсумнівно, лідером раціонально-легального типу, але у ставленні до нього деякого з росіян, принаймні на перших порах його владарювання, вочевидь були наявні харизматичні мотиви, про що свідчать поширені в народі твердження, подібні до такого: “Я йому вірю. Що б він не зробив, все одно я йому вірю”.

Масштаб лідерства

Предметом переважних зусиль громадсько-політичного діяча має бути не саме тільки розв'язання назрілих проблем, а переважно узагальнене представництво, репрезентація спільних інтересів, утвердження в спільноті певного принципу й порядку, створення оптимальної системи уладнання життєвих справ, підтримка, забезпечення функціонування суспільної системи.

Головне у лідерстві — не особиста участь у справах, а вміння мобілізувати людей на розв'язання проблем та керування ними.

Іноді можна почути про когось: це політик світового рівня. Отже, лідерів розрізняють ще і за рівнем, масштабом їхньої діяльності, за значущістю подій, доступних їхньому впливові і підпорядкуванню. Кожна людина є лідером щонайменше для самої себе, провідником свого власного життя, керівником здійснення своїх інтересів і потреб. Щоб бути лідером інших, треба виражати інтереси та захищати потреби й цих інших. Масштаб лідерства залежить від того, зі спільнотою якого рівня — місцевого, регіонального, партійного, національного чи світового — ототожнює себе людина. Буває, обирають президента країни, а він за змістом своєї діяльності, за методами й способами розв'язання суспільних проблем усе ж продовжує залишатися на рівні секретаря обкому.

У великій політиці громадський діяч уже не може виступати тільки як приватна особа, яка репрезентує лише власну думку й індивідуальні уподобання, або тільки як представник свого оточення (клієнти), верстви, стану, класу, навіть як партійний функціонер, що виражає думку окремої частки суспільства.

Ось як характеризує колишнього прем'єр-міністра Англії Уїнстона Черчілля, діяча, безперечно, визначного, який свого часу значною мірою творив світову політику, англійський історик Мартін Гілберт: “Він розумів національні інтереси Великобританії і не дозволяв собі ідеологічною упередженістю перекручувати поняття про те, що потребує нація у зовнішній та внутрішній політиці. Він був національним лідером, який не має права на партійно-ідеологічну зашореність, на емоційність приватного погляду”.

Відомо, що однією з історичних заслуг першого президента Франції генерала Шарля де Голля було відновлення авторитету держави після того, як упродовж неповних двох десятиліть вона зазнала воєнних поразок в Індокитаї та Алжирі, розпаду колоніальної імперії. Досягти світового визнання вдалося завдяки вмінню політика дивитися на проблеми широко, сприймати їх у контексті загальнонаціональних, коли не глобальних процесів. Без цього де Голль так і залишився б лише чесним, сміливим, але обмеженим кадровим офіцером, приреченим на безнадійну провінційність.

Так само й Уїнстон Черчілль підніс гордість нації, вселив у співгромадян переконання, що Англія — ледве не центр Всесвіту. Здається, після Черчілля і під його впливом у багатьох у країні склалася звичка щиро співчувати тим, хто не англієць, хто, виходить, непоправно обділений долею. Таку саму роль — відновлення віри в себе і почуття національної гідності після війни у В'єтнамі та уотергейтського скандалу — відіграв президент США Джіммі Картер.

Як бракує зараз Україні такого політика чи політиків, які б позбавили народ комплексу маргіальності, допомогли б минулу славу повернути!

Суспільне лідерство і політика

У діяльності політиків знаходимо багато неоднозначного і суперечливого. Про це слід знати, коли хочемо свідомо визначати свій вибір, впливати на формування політичної еліти.

Взяти хоча б таке: поряд з тим, щоб займатися впорядкуванням суспільного життя, громадському діячеві доводиться безперервно виборювати визнання своєї авторитетності, доводити свою значущість.

В основі будь-якої політики зберігається конфлікт, а ідеологічна упередженість є невід'ємною сутнісною ознакою політичності, будь-якої політичної взаємодії. На жаль, через це і значущість політика часто визначають не за його конкретними діями й здобутками, а залежно від того, з ким або проти кого він виступає. “Усі політичні битви є не тільки битвами заради предметних цілей, — писав Макс Вебер, — а насамперед і за патронаж над посадами. У Німеччині усе протиборство партикуляристських й централістських устремлінь обертається перш за все й навколо питання, яка з сил — берлінці чи ж мюнхенці, карлсруесці, дрезденці — буде мати патронаж над посадами. Утиски при розподілі посад сприймаються

партіями хворобливіше, ніж протидія їхнім предметним цілям”¹.

А от Джон Фітцджеральд Кеннеді, включившись у передвиборчу президентську кампанію у 1961 році, відмовився від поширених на той час методів боротьби і, можливо, через це ще в житті здобув слави визначного політика. У своїх передвиборчих виступах він зосередив увагу не стільки на критиці помилок та прорахунків суперників, на копірванні в “брудній близні”, скільки на принциповій оцінці всеамериканської ситуації. Кеннеді відчував настання постіндустріальної доби для розвинутих країн світу і не бажав, аби Америка опинилася серед тих, хто пасе задніх. Його непокоїла загроза відстати від Європи та Японії в науці й технології, бентежило, що американський спосіб життя піддавався все більшій критиці, а серед молодих американців поширювався моральний розпач, що наростала рисова нетерпимість у країні. На цьому й наголошував у своїх передвиборчих виступах Джон Кеннеді.

Лідерство — це розв’язання загальних проблем

В одному з виступів тоді ще молодий сенатор говорив так: “Сім довгих років засухи й голоду виснажили поле ідей. Сумна імла спустилася на наші керівні органи, і гниль, що бере свій початок у Вашингтоні, просочується в усі закутки Америки. Пора новому поколінню керівників, новим людям приступити до розв’язання нових проблем, використовуючи нові можливості. Ми стоїмо сьогодні на новому рубежі — рубежі 60-х років ... які є поворотним пунктом в історії”.

Кандидати від республіканців, Нельсон Рокфеллер та Річард Ніксон, були захоплені зненацька “глобальним викликом” суперника.

І на вітчизняних теренах переважного поширення набув тип політика-боротьбиста. Але ж реформувати старі порядки можна й не самим тільки руйнуванням їх вшент, та й після будь-якого руйнування неодмінно настає пора конструктивного творення. Виходить, щоб бути справжнім політиком, замало самої тільки критичності й здатності до руйнування старого. “Я не думаю, — зазначає Петро Ул, у минулому чеський правозахисник, дисидент, зараз — директор інформаційного агентства ЧСТК, — що самий тільки спротив злу має бути перепусткою на високі державні пости. Особиста сміливість людини заслуговує на визнан-

¹ Вебер М. Политика как призвание и профессия. — С. 656.

ня, але вона не повинна бути мірилом її державної значущості. За нових демократичних умов головні критерії — це професіоналізм, енергійність, спроможність розв'язувати проблеми". Шкода, що попередня вітчизняна ідеологічно-руйнівна практика не надто швидко призводить до розуміння нинішніми політиками цінності політичного прагматизму.

***Лідер
залежить
від
оточення***

Висока посада не надає автоматично людині великої влади, авторитету, скоріше, вона є тільки зручною нагодою, законною підставою для здобуття владної авторитетності. При цьому рутинна, повсякденний потік дрібних клопотів є найпершою загрозою, з якою доводиться стикатися будь-кому з політиків, особливо ж коли він хоче реформувати суспільство. Текучка справ затягує, на дрібниці збігає час, витрачаються сили.

Людині, яка готує себе до політичної кар'єри, слід пам'ятати, що політик, державний діяч, на якому б щабелі суспільного управління він не перебував, усе одно залишається залежним від впливу людей, які його оточують, від конкретних обставин, і він має враховувати їх у своїх керівних настановах.

"У добре влаштованій державі зі старою й неторканою культурою скоріше влада розпоряджається людиною, ніж людиною владою, — зазначав Андре Моруа. — Бонапарту, що вступив на престол у державі, де після революції усе починалося спочатку, було легко примусити націю упродовж ста років думати так, як думав він сам. Дізраелі ж, ставши першим міністром Англії, може поширювати свою діяльність тільки у дуже вузьких рамках. Події щоденно штовхають на вчинки, часто небажані. Дні витрачаються на те, щоб виправити помилки якогось дурня або боротися з упертістю приятеля"¹.

***Моральні
засади
лідерства***

Ще однією сутнісною ознакою політика, політичного лідера назвемо його неодмінну вимушеність бути до певної міри актором, лицедієм. У політиці завжди є елементи видо-вища, а людям, що її здійснюють, часто доводиться прикидатися, щоб перемогти, або ж брати на себе клопіт з приводу проблем, які їх не обходять, відстоювати погляди, яких вони особисто не поділяють, але змушені це робити, аби зберегти свій авторитет. Інколи буває, що політик сам навіть не усвідомлює, що грає, акторствує. Таке прикидання є зрозумілим

¹ Моруа А. Жизнь Дизраэли. — М.: Политиздат, 1991. — С. 181—182.

і виправданим до тієї межі, поки воно виходить з інтересів загалу, з потреб співіснування і взаємодії суперників. Репрезентуючи інтереси якоїсь верстви, громадський діяч уже не цілком належить собі, мусить стримувати власні почуття та дії, позаяк йому належить піклуватися про інтереси тих, хто йому довірився, бути обачним, щоб не зашкодити спільній справі й людям. Однак погано, коли політичний процес зусиллями його учасників цілком перетворюється на лицедійство й видовище, на виставу, під час якої можна буде задовольнити власне марнославство, здобути очки у політичному змаганні, на змагання з приводу того, хто кого більше ошукає.

Справжнього громадського діяча виділяє вміння обійти небажані питання, уникнути запитань і відповідей, які тягнули б за собою негативні наслідки, доречно промовчати, але не вдаватися до брехні. Політик не завжди може про все сказати, але ніколи не має права брехати. Наполегливість у відстоюванні ним декларованих принципів має поєднуватися з виваженістю й відповідальністю у вчинках та заявах.

3.3. З теорії політичних партій

**Партії —
суб'єкт
виборів**

У своїй діяльності політичні лідери, як правило, спираються на підтримку політичних партій. Партії є важливою складовою політичної системи будь-якої держави, активними суб'єктами виборчого процесу. Вони висувають своїх представників на лідерство, формують партійні списки на обрання до складу представницького органу, проводять передвиборчу агітацію, здійснюють нагляд за дотриманням правил проведення виборів. Вони постають ще й предметом електорального вибору — за пропорційної системи саме з-поміж партій, їхніх програм та списків кандидатів громадяни роблять вибір для обрання на врядування.

Партії визначають як своєрідні штаби з підготовки до чергових виборів; як засоби перетворення волі індивідів на колективну волю; як знаряддя участі громадян у формуванні політики держави; як апарат повсякденного впливу на маси в усіх галузях життя суспільства.

Політична партія¹ — це добровільне об'єднання людей, що прагнуть досягти спільних цілей, домагаються здійснення ідей і

¹ Від лат. *partis* — частина, група, відділ.

поглядів, які вони усі поділяють, задоволення спільних потреб. Це організована певним чином частина спільноти — класу, верстви, що покликана висловлювати й захищати інтереси цієї спільноти, домагатися їх дотримання й виконання.

Статті 19 і 20 Загальної декларації прав людини проголошують право кожної особистості на свободу переконань і вільне їх висловлення. “Це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань й свободу шукати, отримувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів”. “Кожна людина має право на свободу мирних зборів й асоціацій. Ніхто не може бути примушеним вступати до будь-якої асоціації”, — говориться в документі.

Зараз у світі налічується понад 800 політичних партій, які об'єднують у своїх лавах близько сотні мільйонів членів і мають ще більшу кількість прихильників. Сучасні політичні партії відрізняються характером і принципами організації, ідейними підвалинами, соціальною базою, місцем і роллю у політичній системі суспільства, тактичними пріоритетами тощо. Однак невід'ємно властивим для всіх політичних партій є те, що вони є *об'єднанням людей, що ними рухає прагнення домогтися реалізації ідей, які вони поділяють, цілей, якими вони переймаються.*

**Партія —
політичний
“голос”
верстви**

Партія є політичним “голосом” окремої суспільної групи, верстви, виразником, “уособленням” групового інтересу. Справжня партія не може бути витвором самих тільки бажань чи волі людей, нехай навіть дуже розумних і впливових. Вона виникає не на ґрунті чистої політики, а за наявності відповідної соціальної бази. Для здійснення інтересу, який вона представляє, партія прагне використати державну владу, впливати на неї, на процес її формування й функціонування. Сучасні партії є одним із найдієвіших важелів впливу громадськості на державну владу.

Висуваючи своїх представників для обрання до парламенту, прагнучи конституційним шляхом здобути визначальну позицію в ньому, політичні партії можуть одноосібно або в коаліції з іншими партіями формувати склад органів виконавчої влади, визначати загальний політичний курс країни, здійснювати керівництво державними органами, управляти громадськими справами.

Суспільство складається з різних верств — класів, груп тощо, які розрізняються між собою за різними ознаками, й у першу

чергу за інтересами, що їм властиві. Множина суспільних інтересів сукупно виражається такими політичними явищами, як партії, рухи, громадські організації. З позицій демократії неприпустимо, щоб одна партія весь час правила суспільством, бо воно складається з великого розмаїття інтересів, уподобань, характерів, переконань тощо.

Функції політичних партій

Політичні партії, об'єднуючи прихильників якоїсь ідеї, однодумців, організуючи їх певним порядком, концентрують їхні зусилля, спрямовують їх у певному напрямі, накладають на своїх членів певні зобов'язання для виконання ухвалених рішень. При цьому вони здійснюють такі функції:

- *ідеологічна* — вираження, артикуляція інтересів окремої спільноти, визначення, формулювання й обґрунтування цілей та завдань, принципів і засобів їх досягнення;
- *пропагандистська* — формування громадської думки у потрібному напрямі, вплив на неї з метою залучити на свій бік якомога більше прихильників;
- *агітаційна* — пробудження інтересів громадян до виборів, до запропонованого партією кандидата, агітація за його обрання;
- боротьба за *здобуття державної влади* на всіх її рівнях, за можливість впливати на неї;
- участь у *роботі парламентських структур*, їх формуванні, у функціонуванні всіх ланок державного апарату;
- *оцінка і критика* дій правлячих сил;
- участь у *розробці й здійсненні* внутрішнього та зовнішнього *державного курсу*, перетворення інтересів на практичну політику;
- *добір і виховання* громадських та політичних лідерів, державних діячів, рекрутування політиків, функціонерів;
- поєднання, *агрегація інтересів* різних громад на спільному ґрунті.

Партії прагнуть здійснювати вплив на формування і діяльність усіх ланок та структур державної влади й управлінського апарату, домагатися, щоб вони, якщо й не безпосередньо виконували їхні програми, то принаймні прислухалися до них, враховували їхні вимоги й позиції. Партії прагнуть бути якщо не самими центрами ухвалення загальних (державних) рішень, то хоча б справляти тиск на такі центри. Вибірні органи влади й управління в центрі й на місцях (президент, парламент,

представницькі органи суб'єктів федерації та регіонів унітарної держави, місцеві й муніципальні ради тощо) формуються за безпосередньої участі політичних партій. Партії є інституціями, в межах яких відбувається підбір, виховання і висування політичних лідерів і державних діячів, кадрів, з числа яких формується правляча еліта.

Суперечлива сутність партій

Партії — це водночас і благо, і зло, зазначав Жорж Клемансо (колишній прем'єр-міністр Франції). “Благо — тому, що вони є колективною силою у боротьбі за прогрес [...]. Зло — бо вони рано чи пізно обов'язково стають подібні до церкви з її ієрархією й дисципліною. Такі організації обмежують можливості видатних особистостей, які в колективі змушені опускатися до загального середнього рівня”. Партійна боротьба, за словами Володимира Соловйова, “не може бути справедливою, оскільки вона змушує бачити все в білому кольорі на своєму боці і все в чорному — на боці ворогів, а такого рівномірного розподілу кольорів не буває і не буде принаймні до страшного суду”.

Кожній партії властива ознака, яку німецький дослідник Роберт Міхельс назвав “залізним законом олігархії”. Будучи створені для задоволення інтересів громади, досягнення цілей певної групи, партії згодом самі перетворюються на мету, їхні члени, а надто керівники починають дбати перш за все про власне угараздіння.

Неодмінною умовою існування будь-якої політичної партії є протистояння їй іншої партії або й декількох, що врівноважує прагнення кожної з них до якомога більшого впливу на суспільство. Будучи часткою суспільства (*a part*), окремою групою людей, політична партія не може бути представником цілої нації, виражати інтереси всіх. В нормальному, демократичному суспільстві не може бути однієї партії або партії в однині. Існування й розвиток кожної партії необхідно потребує протилежних їй партій. Однією з ознак правового суспільства, демократичної держави, політичної системи парламентського типу є багатопартійність.

Поняття багато- партійності

Багатопартійність вважається невід'ємною ознакою демократичного суспільства, позаяк воно завжди є структурованим, в ньому існують численні й різноманітні інтереси, потреби, уподобання тощо, які вимагають відповідного політичного захисту. Функціонування в країні кількох

справді впливових політичних партій уможливило якомога відповідніше вираження інтересів соціальних груп, їх збалансованість, протидію гегемоністським¹ прагненням одних із них, успішне розв'язання загальних, спільних проблем. Багатопартійність, політичний плюралізм² є найважливішою передумовою демократизації суспільного життя, джерелом політичної рівноваги й стабільності.

Багатопартійність має місце не там, де просто багато партій, а там, де партії спираються на вагомий соціальний базис (верстви, що їх підтримують), мають своїх виборців, уповноважено представляють суспільні інтереси, справді впливають на розв'язання національних проблем.

Утворення партій, багатопартійної системи в країні є тривалим процесом становлення й набуття відповідних норм і традицій, культури плюралізму й толерантності (терпимого ставлення до суперників й опонентів, поважання протилежної думки, готовності до пошуку форм взаємодії з ними). Очікується, що цьому сприятиме запровадження в Україні пропорційної виборчої системи.

Партії та політичні вибори

У демократичних суспільствах політичні партії відіграють важливу роль у формуванні та діяльності всіх ланок апарату державної влади.

Але найголовнішим у функціонуванні політичних партій вважають участь у виборах, боротьбу за перемогу на них, "виловлювання голосів" виборців. Партії прагнуть пробудити інтерес громадян до виборів, до запропонованого ними кандидата чи програми, здійснюють і координують розподіл кандидатів по округах, готують партійні списки за умов пропорційних виборів, формулюють передвиборчі платформи та гасла, організують і здійснюють агітацію за своїх кандидатів. Тільки спираючись на підтримку партії, її пропагандистський апарат, організаційну підтримку, фінансове забезпечення, можна серйозно розраховувати на перемогу в сучасних виборах.

1 *Гегемонія* (від грец. *πρωτοχια* — провід, керівництво, панування) — переважання, панування, провідна роль якоїсь однієї політичної сили у суспільстві, певної країни у міжнародних відносинах. Гегемонія зв'язана з придушенням та утиском інших учасників суспільної взаємодії, прагненням одних (як правило, безпідставним) здобути провідну роль, домінувати в суспільстві, задовольняти власні інтереси за рахунок інших, нав'язати свої цінності та ідеали як обов'язкові та єдино правильні для всіх.

2 *Плюралізм* (від лат. *pluralis* — множинний) — демократичний політичний принцип, який означає визнання множинності існуючих у суспільстві цінностей, інтересів, уподобань, думок, позицій і, відповідно, політичних сил та інституцій, партій, що їх виражають і відстоюють.

Особливо важливою є роль партій за умов пропорційної виборчої системи, де встановлено обов'язкове висунання кандидатів партійними списками, де партія ж визначає черговість кандидатів у списку.

Пропонуючи своїх кандидатів на виборну посаду, підтримуючи незалежних претендентів або навіть тих, кого висунули інші угруповання, політичні партії відбирають, "відфільтровують" тих, хто має реальні шанси на обрання, зменшують міру випадковості вибору. Завдяки цьому виборець може приймати своє рішення більш свідомо й цілеспрямовано. Усе це зменшує міру неорганізованості й хаотичності виборів, випадковості обрання. Без цього будь-які вибори перетворюються на безладну бійку, коли за кожний мандат змагаються десятки різних кандидатів.

Партії виконують, головним чином, такі функції у виборах:

- відбір кандидатів,
- формулювання й підтримка їхніх передвиборчих платформ і пропозицій,
- громадський контроль за правильністю проведення виборчої кампанії.

Важливою є роль політичних партій у справі подолання існуючої апатії виборців, абсентеїзму, пробудження у них інтересу до участі у виборах, відповідального обов'язку, зв'язаного з причетністю до формування органів державної влади.

В Україні політичні партії користуються правом висувати кандидатів у депутати як списками по багатомандатному виборчому округу, так і окремих особистостей по одномандатних округах. Кожна політична партія чи виборчий блок партій можуть делегувати одного представника до Центральної виборчої комісії для участі в її засіданнях під час виборчої кампанії з правом дорадчого голосу, якщо їхній список кандидатів у депутати зареєстровано для участі у виборах. По одному представнику цих партій і блоків обов'язково включаються до складу окружних виборчих комісій.

Партії розгортають пропагандистську роботу на підтримку висунутих ними кандидатів, мобілізують кошти на фінансування виборчої кампанії, наглядають за дотриманням правил її проведення.

Типи політичних партій

Політичні партії розрізняються залежно від їхньої соціальної сутності, соціальної бази (особливостей цієї спільноти, інтереси якої партія виражає), від сповідуваної ними ідеології, програмних цілей і тактичних пріоритетів, від принципів

організаційної побудови, місця, яке вони займають у політичній системі.

За соціальною базою виділяють партії

- буржуазні,
- дрібнобуржуазні,
- селянські,
- пролетарські тощо.

За ознаками ідеологічної прихильності розрізняють партії

- консервативні,
- ліберальні,
- соціалістичні,
- соціал-демократичні,
- комуністичні,
- клерикальні,
- праворадикальні (фашистські).

За ставленням до суспільних перетворень розрізняють реформістські та радикалістські партії. За функцією й місцем у політичній системі суспільства виділяють партії пануючі, правлячі, опозиційні.

Масові партії

Ще бувають партії *організаційно оформлені* (їх називають масовими) та *організаційно неформовані* (кадрові). Для перших (це, як правило, партії лівого спрямування) характерне існування централізованого партійного апарату, що формується з функціонерів, які професійно займаються політичною діяльністю. Таким партіям властиві:

- чітка організаційна структура,
- субординаційний¹ зв'язок керівних органів з низовими осередками,
- оформлене членство й облік,
- членські квитки,
- внески,
- обов'язковість статутних вимог, ухвалених рішень та партійної дисципліни для кожного партійця.

Значними повноваженнями в таких політичних організаціях наділене центральне керівництво і безпосередньо лідер партії. Такі партії вважаються політичним авангардом певного класу, верстви. Головною метою масових централізованих партій є

¹ *Субординація* (від лат. *sub* — під і *ordino* — призначаю, керую; *subordinatio* — приведення в порядок) — службова підлеглисть молодших старшим, додержання вимог службової дисципліни; беззаперечна підпорядкованість, покора перед начальством.

здійснення проголошених ними ідеологічних доктрин. Строга централізація таких партій, наявність системи вертикальних зв'язків забезпечують дотримання тут суворої, напіввійськової дисципліни.

Кадрові партії

Кадрові партії натомість характеризуються відсутністю інституції офіційного членства, жорсткого організаційного зв'язку пересічних партійців та керівництва; тут немає квитків, членських внесків, не встановлена партійна дисципліна. Відсутність офіційного членства компенсується існуванням розгалуженого апарату професійних партійних чиновників — провідної сили у здійсненні політики партії. Класичними зразками партій такого типу є республіканська та демократична партії США.

Єдина мета таких партій — перемога на виборах і контроль за здійсненням урядового курсу. Головне в їхній діяльності — участь у виборчих кампаніях (інколи їх називають “машинами для голосування”), виборча боротьба, “виловлювання голосів” виборців, схиляння їх на свій бік.

“Ліви” та “праві”

Часто партії відносять до “лівих” чи до “правих”. Традиція такого поділу політиків народилася за часів Великої Французької революції.

Бурхливі події 1789 року призвели до цілковитого хаосу, і навіть Національні збори, оповідає Томас Карлейль, перебували у “великому безладді”. Однак поступово “накреслюються зачатки системи, зачатки партій. Формуються Права сторона (Côté Droit) і Ліва сторона (Côté Gauche): депутати, котрі сидять праворуч від голови, і депутати, які сидять ліворуч; права — консервативна, ліва — руйнівна. У центрі розташувалися конституціоналісти чи роялісти, які англофільствують і обстоюють двопалатну систему...”¹.

Спочатку “лівими” називали тих, хто домагався скасування феодальних привілеїв, встановлення загальної рівності, визнання свобод, і перш за все — вільного підприємництва. Натомість праві намагалися зберегти стану нерівність і ієрархічну залежність, що визначається переважно походженням людей.

Деяко іншого смислу набуває поділ на “правих” та “лівих” у другій половині ХІХ сторіччя. “Лівими” тепер називають учасників робітничого руху проти експлуатації, за соціалізм, за

¹ Карлейль Т. Французская революция. История. — М.: Мысль, 1991. — С. 142—143.

рівність. “Праві” ж виступають за збереження майнової нерівності, приватної власності.

Розрізняють ще партії консервативні та ліберальні.

Консерватизм та лібералізм

*Консерватизм*¹ називають схильність до незмінності, усталеності й стабільності суспільного ладу, до збереження існуючих суспільно-політичних систем та інституцій, методів і способів суспільного врядування, до опору новациям. Ідеологія консерватизму зародилася у XVIII сторіччі як феодально-аристократична реакція на реформаторські ідеї Просвітництва та буржуазні суспільні перетворення. Альтернативою, запереченням консерватизму в цьому значенні є реформізм.

Консерватизм вважається філософією стабільності як умови нормального функціонування суспільного організму, поважання традицій, зв'язку генерацій, наслідування достоїнств і цінностей буття. Постулати консервативного світогляду — Бог, патріотизм, наполеглива праця, бережливість, відмова від негайних задоволень заради майбутньої винагороди, моральність. Змінювати суспільство, вважають консерватори, слід не методами революцій, а шляхом копіткої, наполегливої праці.

Сучасний консерватизм подібно до лібералізму XIX сторіччя виражає прагнення зберегти недоторканими ліберальні цінності, такі як індивідуальна свобода, приватна власність, ініціатива й підприємництво, ринкові засади економічного життя, конкуренція, автономія громадянського суспільства щодо держави.

З другої половини XIX сторіччя консерватизм до певної міри уподібнюється лібералізові (з властивим останньому шануванням ідеалів приватної власності, демократичних свобод, індивідуалізму, вільної конкуренції) і сприймається як альтернатива соціалізму й соціал-демократизму.

*Лібералізм*² — це політичний принцип, фундаментальна ідея якого полягає у визнанні свободи як найвищої цінності людського буття. Зароджувався лібералізм у Європі в XVIII—XIX сторіччі спочатку як вільнодумство, як сумнів щодо справедливості існуючого феодально ієрархізованого порядку, обмеження свободи людей.

Теоретичні настанови лібералізму під впливом філософії природних прав людини обґрунтовують переважність прав громадянина перед державою, яка зобов'язана захищати й забезпечувати дотримання цих прав. Економічна функція держави, згідно з

1 Від лат. *conservare* — зберігаю, охороняю.

2 Від лат. *liberalis* — вільний, незалежний.

ліберальною доктриною і принципом *laissez faire*, має бути якомога обмеженішою. Зміст традиційної ліберальної політики полягає у сприянні вільному підприємництву і конкуренції, парламентським формам державного правління та проголошенні і захисті громадянських свобод (слова, совісті, асоціацій тощо).

З часом лібералізм як політичний принцип зазнав деяких змін, і зараз припускає регулюючий, обмежуючий вплив держави на суспільство для розв'язання існуючих у ньому проблем.

Сучасні тенденції

Десятиріччя, що минули, на Заході характеризувалися суттєвими змінами в методах проведення виборчих кампаній, у способах комунікації між кандидатами й електоратом¹.

Широке запровадження в побут телебачення, використання опитувань громадської думки, залучення до організації й проведення кампаній по виборах фахівців-консультантів урешті-решт призвели, зокрема в американській політичній практиці, до зниження ролі партій у виборчому процесі. Від середини 60-х років тут спостерігається тенденція, згідно з якою в центрі виборчих подій поступово опиняється особистість кандидата, а не партія; партії втрачають роль організуючого посередника у виборчій кампанії. Використовуючи засоби масової інформації, і перш за все телебачення, фахівців з реклами і у зв'язках з громадськістю, кандидати усе більше прагнуть самостійно мобілізувати свій власний електорат.

Партії України

Складовою демократичного розвитку України є формування багатопартійної політичної системи, яке було започатковане ще за часів перебування України у складі СРСР. Ще до проголошення державного суверенітету Міністерством юстиції України були зареєстровані Українська республіканська партія, Українська селянська демократична партія, Партія зелених України, Демократична партія України та деякі інші.

Процес утворення нових партій значно активізувався після проголошення незалежності України. Досить скоро в політичних платформах новоутворених партій замість домінування антикомуністичних гасел почала утверджуватися спрямованість на конструктивне перетворення суспільства.

¹ *Електорат* (від фр. *electeur* — обираю) — корпус виборців, сукупність громадян, які користуються активним виборчим правом, тобто правом обирати когось до складу органу влади. Електорами називали виборців у Франції в часи буржуазної революції кінця XVIII сторіччя.

Зараз в Україні налічується понад сорок політичних партій. Однак це зовсім не означає, що вже маємо справжню багатопартійність, бо переважна більшість новоутворених партій ще не стали важливими і впливовими чинниками соціально-політичного життя в державі. Партійний плюралізм слугує подальшому розвитку вітчизняної політичної системи, сприяє структуруванню українського суспільства. Разом з цим становлення багатопартійності в Україні зв'язане з низкою проблем. Партії нерідко створюються "під лідера", не мають чітко визначеної соціальної бази, тобто верств населення, чий інтереси вони зобов'язуються захищати й які готові їх підтримувати. Деякі з них мають суто декоративний характер, у них відсутня власна позитивна програма, а часто й готовність до конструктивної співпраці з близькими за позицією силами.

Конкретну характеристику українських партій, аналіз їхніх програм, позицій, стратегічних засад і тактичних нюансів діяльності, особливостей їхньої участі у виборчому процесі наведено у численних публікаціях на цю тему¹. В них наводяться різноманітні способи класифікації українських політичних партій. Робити це, тобто вирізнити серед значної кількості вітчизняних політичних сил окремі групи з типовими ознаками, можна по-різному, залежно від пропонованих ними напрямів і способів розв'язання суспільних проблем, побудови держави, піднесення добробуту. Найбільш прийнятним є поділяти партії на такі

¹ Див. наприклад: *Базовкін Т., Кремень В.* Партії та громадські об'єднання України. — К., 1994; *Бистрицький Є.* Посткомуністичні партії: від рухів до утруповань громадян // Доповіді міжнародного експертного клубу "Політична думка". — К., 1995; *Гарань О. В.* Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. — К.: Либідь, 1993; *Кузьо Т.* Багатопартійна система в Україні: проблеми й конфлікти // Політолог. читання. — 1993. — №1. — С. 124—135; *Литвин В.* Про сучасні Українські партії, їхніх прихильників та лідерів // Політолог. читання. — 1992. — №1. — С. 62—101; *Овчаренко П.* Ілюзорність української багатопартійності // Доповіді міжнародного експертного клубу "Політична думка". — К., 1995; *Політичні партії України.* — К.: Кобза, 1996. — 142 с.; *Рибачук В. А., Табачник Д. В.* Політичний плюралізм: від думок до партій // Філософ. і соціол. думка. — 1990. — №4; *Слюсаренко А., Томенко М.* Нові політичні партії України. Довідник. — К.: Знання, 1990. — 46 с.; *Слюсаренко А., Томенко М.* Спроба класифікації політичних партій України // Політолог. читання. — 1992. — №1. — С. 102—109; *Україна багатопартійна / Упор. О. Гарань.* — К., 1991; *Україна на перехідному етапі.* Політика. Економіка. Культура. — К.: Академія, 1997. — 280 с.

групи: націонал-радикальна, націонал-демократична, соціал-комуністична та центристська¹.

Партії націонал-радикального та націонал-демократичного спрямування

Партії націонал-радикального й націонал-демократичного спрямування проголошують у своїх цілях побудову незалежної демократичної Української держави, прискорення економічних реформ з посиленням соціального захисту населення. Прагнучи перетворити на реальність “українську мрію”, проголошуючи ідеали національної демократії, ці партії мають намір поєднати принципи лібералізму в економіці з ідеалами українського державотворення, елементами соціального захисту та консерватизму національної духовності.

До націонал-радикального напрямку, зокрема, належать: Конгрес Українських Націоналістів (КУН), Організація українських націоналістів в Україні (ОУН), Українська Національна асамблея (УНА), Українська консервативна республіканська партія (УКРП), Українська націонал-соціалістична партія (УНСП). До націонал-демократичного: Народний Рух України (НРУ), Демократична партія України (ДемПУ), Українська республіканська партія (УРП), Християнсько-демократична партія України (ХДПУ), Ліберально-демократична партія України (ЛДПУ).

Вимога УРП — докорінно реформувати економіку, перш за все здійснити радикальні зміни у податковій та бюджетній системах.

Відмінність між цими партіями впливає з вибору ними методів досягнення мети (одні — за радикальні кроки, інші — за поступові перетворення), а також з того, що визнається першим — загальнодемократичні цінності чи національні ідеали.

Партії комуністично-соціалістичного спрямування

Принциповими опонентами націонал-демократів та націонал-радикалів виступають партії соціал-комуністичного спрямування. Їхня популярність особливо зростає в умовах наростаючої економічної кризи, погіршення умов життя населення, занепаду ефективності державного адміністрування. Це викликано тим, що для їхніх позицій характерне:

- визнання переважності адміністративно-командного управління економікою,

¹ *Кремій В.Г., Базовкін Є.К.* Політичні партії України: порівняльний аналіз програмних документів. — К.: НІСД, 1993. — С. 11.

- наполягання на необхідності державної власності на засоби виробництва,

- заперечення приватної власності на землю.

До цих партій належать: Комуністична партія України (КПУ), Соціалістична партія України (СПУ), Українська прогресивна соціалістична партія (УПСП), Селянська партія України (СелПУ). При цьому керівники СПУ наголошують на спорідненості своїх позицій з програмними цілями соціал-демократичних партій Заходу.

Відмінність між комуністами та соціалістами вбачають, головним чином, у тому, наскільки неухильно й послідовно кожна з них дотримується принципів марксистсько-ленінського вчення. Дещо різняться між собою підходи партій цієї групи до питання про державну самостійність України: якщо комуністи наполягають на відновленні СРСР, то соціалісти більш помірковано пропонують поступове входження України до СНД, зберігаючи при цьому статус суверенної держави. Слід зазначити, що розбіжності між різними партіями спорідненого спрямування зумовлюються також постатями їхніх лідерів, а не тільки ідеологічними, програмними чи іншими суперечностями.

Партії центристського спрямування

До цієї групи належать політичні партії, що намагаються уникнути політичних крайнощів “лівизни”, націоналізму чи лібералізму, зайняти “прагматистські” позиції — домагатися не торжества ідей чи принципів, а успіху справ, розв’язання проблем. Центризм характеризується наміром поєднати цінності правої соціал-демократії та лівого лібералізму. При цьому філософія соціал-демократії, будучи вираженням інтересів робітників найманої праці, містить такі суспільні цінності, як соціальний захист і державне забезпечення, інтернаціоналізм, здоровий прагматизм. Натомість лібералізм полягає у відстоюванні права приватної власності як найпершої передумови ділової ініціативи, підприємництва, досягнення максимумної користі для всіх.

До партій центристського спрямування, зокрема, належать Народно-демократична партія України (НДПУ), Ліберальна партія України (ЛПУ), політичне об’єднання “Міжрегіональний блок реформ” (МБР), Селянська демократична партія (СелДПУ).

Вважаючи, що передумовою успіху партійної політики є підтримка на “місцях”, партії центру пов’язують свої політичні перспективи зі створенням міцної членської бази, насамперед на регіональному рівні, з перетворенням на справді масові

партії. Так, зокрема, лідери НДП у прагненні досягти політичної мети, орієнтуються не на завоювання мандатів депутатів Верховної Ради, а на перемогу на виборах до сільських, районних, міських Рад, на створення міцної членської бази насамперед на регіональному рівні.

Партійні об'єднання і блоки

В умовах запровадження у 1997 році в українську політичну практику елементів партійно-пропорційної виборчої системи активно розпочалися процеси створення партійних блоків і об'єднань. Адже тільки великі партійні формування, які до того ж мають підтримку в регіонах, можуть розраховувати на подолання чотирьохвідсоткового бар'єру і на вплив у Верховній Раді.

Процеси блокування партій націонал-демократичного спрямування гальмуються через існування між ними суперечностей. Усе ж у середині березня 1996 р. було створено політичний блок "Міст" у складі ДемПУ, Партії праці та СДПУ. Організатори цього об'єднання поставили мету — об'єднати інтереси жителів східних регіонів (їх представляє Партія праці), західних областей, виразником яких вважається, зокрема, ДемПУ, та центральних регіонів, захищати які претендує СДПУ.

Досить активно об'єднувачі процеси відбуваються серед політичних партій центристського спрямування. Прикладом цього є саме створення НДПУ, у складі якої об'єдналися Партія демократичного відродження України, Трудовий конгрес України, "Нова хвиля", "Нова Україна", Союз підтримки Республіки Крим, Союз українського студентства, Ліга підприємств з іноземним капіталом та інші — загалом понад два десятки різних організацій.

Значну активність у пошуках односторонніх серед центристських сил виявляє "Міжрегіональний блок реформ", який блокується з Конституційно-демократичною партією України, партією "Громадянська згода" у м. Запоріжжі, Партією праці. Блок Християнсько-соціальний союз (ХСС) об'єднує ХДПУ, Партію зелених, Всеукраїнське об'єднання підприємців, "Зелений світ", Союз християнсько-демократичної молоді та ряд інших організацій.

Помітним міжпартійним утворенням на лівому фланзі є Всеукраїнське громадське об'єднання "Трудова Україна", організатори якого заявляють про готовність до співпраці не тільки з лівими, а й з іншими прогресивними силами. У деяких регіонах країни вже діють регіональні об'єднання, такі як "Трудова Харківщина", "Трудове Запоріжжя", "Трудова Полтавщина".

Віддаючи перевагу одній із партій, слід пам'ятати, що про ту чи ту політичну силу судять не за її назвою й деклараціями, а за практичними діями. До того ж не варто забувати про “залізний закон олігархії” Роберта Міхельса: тільки за вимогливого ставлення до політичних партій вони можуть стати справжніми виразниками й захисниками інтересів окремих соціальних груп.

3.4. Кого треба обирати, щоб перемога була спільною?

Кожний громадський діяч, лідер, політична партія, передвиборча програма можуть відповідати інтересам одних верств і не задовольняти або й заперечувати інтереси інших. А чи існують такі риси сучасного політика, що подобаються усім, за які виборці цінують лідера і готові за нього голосувати? Так, існують.

“Кодекс честі” парламентаря У політичній практиці США навіть говорять про своєрідний неписаний “кодекс честі” парламентаря. Описуючи його у спеціальному посібнику для законодавців-початківців, Л.Пірс наголошує, що успіх діяльності члена парламенту залежить, зокрема, від такого:

- уміння дотримувати слова;
- готовність до компромісів;
- наполеглива праця;
- помірність (крайні й надмірні пропозиції можуть привернути увагу до їхнього ініціатора, потрапити на шпальти газет, однак вони навряд чи будуть прийняті у вигляді закону або постанови; людина ж крайнощів — у промовах, пропозиціях чи особистих звичках — відчуває труднощі у здобутті згоди й співпраці; навіть соратники починають сторонитися її);
- уміння не принижувати гідність суперників;
- спеціалізація у якійсь окремій конкретній галузі;
- терпіння, вміння висиджувати тривалі години безкінечних слухань у комітетах і комісіях, нерідко слухаючи суб'єктивні міркування або й відверті дурниці, затяжні промови своїх колег, які часто виголошуються тільки для того, щоб їх почули виборці;
- лояльність, вміння поважати закон, регламент тощо, здатність бути взірцем законослухняності;
- чесність;
- уміння доводити справу до кінця;

легіслатур тим, хто, на їхню думку, надто збюрократився, віддалився від народу та його повсякденних нужд. Набувають поширення негативні критерії вибору — відсутність політичного досвіду, стажу роботи на державних посадах, провінційність, недосвідченість у бюрократичних перипетіях і чварах, власливих столичному життю. Культивується зневага до професійної політики та професійних політиків, поширюється переконання, що країною може керувати людина, яка добре проявила себе в управлінні, приміром, фірмою чи корпорацією.

Спостерігачі вважають, що колишній президент Філіппін Корасон Акіно стала помітною політичною постаттю саме завдяки своїй необізнаності в політиці. Відсутність марнославних амбіцій і сформованих залежностей робили її людиною, що здатна за умов диктатури сконсолідувати розколоту опозицію. У 1986 році під час реєстрації кандидатом вона написала в анкеті про себе — “домогосподарка”. Акіно вдавалася до тактики несподіваних ходів. Вночі, за 90 хвилин до закінчення терміну подання документів на реєстрацію вона прибула до виборчої комісії, оголосила себе суперницею Фердінанда Маркоса і перемогла на виборах.

Напевне, можна вважати суспільним ідеалом стан справ, коли політичні діячі, лідери, депутати поєднують у своїх постатях суто людські, моральні чесноти, вболівання про благо громадян, непримиренність до несправедливості з фундаментальною фаховою підготовкою, професіоналізмом, навичками й досвідом політичного управління, державного підходу до проблем.

**“Людські”
якості
політика**

Люди, які знали Голду Меїр (прем’єр-міністра Ізраїлю у 1969 — 1973 роках), стверджували, що вона ніколи не чіплялася за своє високе становище, ставила вище за все власну честь і погодилася б радше позбутися влади, аніж “втратити своє обличчя”.

Необхідною умовою успіху політичної діяльності є довіра громадян до діяча. Основою такої довіри, достоїнством політика, ознакою солідності “державного мужа” є надійність слова, обов’язковість, уміння дотримуватися його, відповідати за свої заяви й рішення, послідовність і передбачуваність учинків. Пообіцявши щось зробити, належить виконувати обіцяне, або ж своєчасно і відкрито заявити про неможливість зробити це. Політикові ніколи не забудуть і не пробачать, якщо він хоч раз дав привід підозрювати його у нечесності або ж нещирості. Про це слід добре пам’ятати, даючи передвиборчі обіцянки й виступаючи з

заявами. Справжній політик висловлюється так, щоб зберегти "простір для маневру"

Поряд з цим неолміною умовою успіху громадського діяча є політична моральність, яка, зокрема, передбачає відмову використовувати усі можливі засоби для досягнення мети, змушує підпорядковувати вчинки певній ідеї, ставитися коректно до суперників. Що вже й казати про ввічливість, дипломатичність, делікатність і витонченість особливо у протокольних ситуаціях та регламентних процедурах, шанобливе ставлення до ідеалів і символів державності.

Патріотичність так само є ознакою справжнього громадського діяча. Однак вона буває чеснотою, доки не перетворюється на обмежений шовінізм, на бундючну провінційність, на зневажливе ставлення до прина інших людей любити власну батьківщину.

3.5. Політична культура виборців

Успішність виборчої кампанії та її демократичних реформувань цілого суспільства значною мірою залежить від виборців, від їхньої політичної культури. Не можна встановити демократичний лад у суспільстві, в якому поширена недемократична культура громадянськості, де люди байдужі й неосвічені щодо власних прав і свобод, не вміють ними користуватися й відстоювати їх, де панує своєрідне пристосовницько до атмосфери всюдозволеності, породженої тоталітаристським знищенням людських прав.

Результат виборів залежить не лише від достоїнств претендентів на обрання, не від добрих намірів партії й правильності її програми, а ще й від виборців, від їхнього бажання і вміння розібратися у позиціях, оцінити пропозиції, розпізнати справжні наміри за декларованими обіцянками, зрештою від самої згоди голосувати на виборах, скористатися своїм виборчим правом.

Політична залученість у давнину

Сучасною демократичною нормою, неодмінною політичною вимогою є визнання усіма загального й рівного виборчого права громадян. Ця норма є завоюванням тривалої вільної боротьби за політичні права і свободи людей.

Проте у давнину причетність вільних громадян до політичного життя не тільки не обмежувалася, а навпаки, часом вживалися засоби заохочення, або й примушування до участі в ньому. Так, у Стародавній Греції, аби залучити населення до

виконання громадянських обов'язків, зокрема домогтися присутності на зборах і участі у виборах, вдавалися до спеціальних грошових виплат і винагород, до певних пільг (як, наприклад, безплатне місце в театрі). Понад те, бувало, що до участі у політичному житті полісу людей навіть примушували. Вже згадуваний Солон видав закон, за яким кожен, хто виявив безпечність або байдужість під час смуги в державі і не став на бік якоїсь із конфлікуючих сторін, піддавався безчестю і позбавлявся громадянських прав афінянина.

До речі, всім відоме слово "ідіот" у давньогрецькому вжитку (*ιδιωτης*) означало "окрему людину, ту, що живе одноосібно, відокремлено від інших людей, сама для себе", а також — "невігласа", "профана", "простака"¹.

Після століть панування олігархічних та монархічних режимів, коли створення і використання влади належало обмеженому колу осіб, з настанням буржуазної доби в Європі та Північній Америці відбувається відтворення практики звернення до народу в час формування влади, в час вирішення загальних, таких, що стосуються усіх, питань. Однак попервах і буржуазні політичні свободи містили чимало недемократичних обмежень виборчих прав. Це, насамперед, уже згадані виборчі цензи, нерівні норми куріального представництва та багато іншого. Навіть один з патріархів ліберального демократизму — Джон Стюарт Мілль висловлював переконання, що у представницькій формі правління прихована небезпека встановлення "невігласького й бездарного уряду" або запанування "егоїстичних інтересів одного класу".

Абсентеїзм

Загальне й рівне виборче право набуло визнання як невід'ємна норма цивілізованого суспільства й ознака його демократичності тільки від середини ХХ століття. І саме з цього часу спостерігається протилежне явище — відмова частини населення від використання свого права на участь у формуванні органів державної влади. Таке байдуже ставлення до виборів, взагалі до участі у суспільно-політичному житті називають абсентеїзмом².

Перші свідчення про абсентеїзм маємо вже від III століття до н. л. Саме тоді значна кількість римських громадян, які, на відміну від афінян, не отримували жодної винагороди за участь

1 Див.: Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. — М., 1993. — С. 336.

2 Від лат. *absens* — відсутній. Байдуже ставлення людей до використання своїх політичних прав, ухилення від виконання громадянських обов'язків, у першу чергу від участі у виборах.

ЗМІСТ

<i>Політичні вибори</i>	4
Розділ 1. Історія виборчого процесу	5
1.1. Суспільні вибори у стародавні часи	5
1.2. Вітчизняний виборчий досвід	11
1.3. Політичні вибори в новітній історії України	16
<i>Контрольні запитання і завдання</i>	19
<i>Рекомендована література</i>	20
Розділ 2. Сутність сучасних політичних виборів	21
2.1. Що таке політичні вибори?	21
2.2. Принципи демократичного виборчого процесу	25
2.3. Типи виборчих систем	30
2.4. Головні процедури виборчої кампанії	34
<i>Контрольні запитання і завдання</i>	54
<i>Рекомендована література</i>	55
Розділ 3. Виборці та обранці	57
3.1. На які посади обирають в Україні	57
3.2. З теорії політичного лідерства	66
3.3. З теорії політичних партій	73
3.4. Кого треба обирати, щоб перемога була спільною?	87
3.5. Політична культура виборців	91
<i>Контрольні запитання і завдання</i>	94
<i>Рекомендована література</i>	95

Політичні вибори

Bona causa triumphat

Вибори до складу органів влади й громадського врядування як способи колегіального розв'язання проблем, ухвалення рішень із загальних питань є визначальною ознакою сучасного демократичного влаштування суспільства і водночас — потужною підмогою встановлення демократичного ладу. Політичні вибори вважаються найбільш поширеним, доступним і прийнятним способом участі громадян у формуванні й періодичному оновленні інституцій державної влади. Це також спосіб впливу населення на здійснення урядового курсу, контролю за його виконанням, форма виявлення лояльного ставлення людей до держави, влади.

Освітні зусилля з питань політичних виборів, виборчої кампанії часто бувають прикро односторонніми, навчають тільки тому, як перемогти на виборах, як подолати суперника і за всяку ціну домогтися обрання, здобути мандат. Робиться все для того, щоб суспільної влади домоглася якщо не ті, хто має гроші, то принаймні найметкіші, навчені прийомам і “технологіям” передвиборчих маніпулювань.

У демократичному суспільстві знання про вибори необхідні не лише політикам чи тим, хто прагне ними стати, а й пересічним громадянам. Усвідомлювати сутність політичних виборів, знати принципи та процедури їх здійснення мусять не тільки громадські діячі, а й виборці. Тільки тоді їхня свідома участь сприятиме тому, що обраними будуть не випадкові люди, а ті, які справді гідні стати носіями влади, представниками народу, а отже перемагатимуть на них не якісь окремі верстви, партії чи політичні сили, а весь загал. Громадяни повинні усвідомлювати свої політичні, і зокрема виборчі, права, володіти процедурами виборчого процесу, бути освіченими щодо правил їх проведення, а це сприятиме піднесенню політичної культури, формуванню громадянського суспільства, демократії. Політично освічена людина мусить знати, *кто* обирає, як треба обирати й *кого* варто обирати.

Саме таку мету має цей навчальний посібник. У ньому йдеться про історію політичних виборів, сутність і головні закономірності виборчого процесу, про сучасні норми й вимоги щодо його здійснення. Поняття “вибори” вживається тут у значенні “громадське вотовування”, що можна розуміти як:

- а) загальні вибори, обрання громадянами своїх представників до представницьких органів, установ влади й управління суспільством на всіх рівнях;
- б) всенародне голосування з якогось окремого питання (референдуми, плебісцити);
- в) колегіальне ухвалення представницьким органом загальнозначущих рішень (законів, постанов, резолюцій тощо).

Навчальний посібник “Політичні вибори” покликаний сприяти розумінню того, що політичні вибори — це не самий тільки вибір бажаного варіанту з кількох можливих. Головним у них є обрання посадових осіб чи членів колегіального органу влади, надання, делегування їм владних повноважень, визнання їхньої авторитетності й права на врядування.

у політичних подіях і могли розраховувати тільки на власні сили, віддавали перевагу тому, щоб забезпечувати своє існування власною працею, і не могли дозволити собі частої та тривалої участі у зібраннях, за винятком тих випадків, коли йшлося безпосередньо про їхні інтереси.

Нині в багатьох країнах вважається нормальним, коли до виборчих скриньок приходять від третини до половини виборців, а деінде у політичному житті бере участь ледве одна десята населення. Маємо усі підстави очікувати, що і в українській електоральній практиці найближчим часом рівень участі виборців не буде високим¹.

Існує багато причин того, чому люди відмовляються брати участь у політичних подіях, зокрема у виборах. Абсентеїзм може бути зв'язаний з нерозвиненою політичною свідомістю людей, коли їхні інтереси обмежуються лише здобуванням хліба насущного. Причиною абсентеїзму може бути й протест проти недемократичного виборчого законодавства, проти недоліків виборчої системи або й існуючої форми правління взагалі. Абсентеїзм може бути й відбиттям прагнення людей відсторонитися від політики, в якій вони вбачають марнославне та амбіційне змагання групових, егоїстичних інтересів. На думку Мішеля Рокара, у сучасному суспільстві, в якому вплив релігії став вельми послабленим, люди зв'язують з політикою як трагічне так і, священне у їхньому житті. Коли ж вона не виправдовує райдужних сподівань, у ній розчаровуються і відвертаються від неї.

Взагалі у більшості суспільств ліберальної демократії вважається, що не йти на вибори — то таке саме право вільної людини, як і решта, що їх гарантує особі цивілізоване суспільство. Це право не віддавати свій голос вимушено й беззастережно, цінувати його й сподіватися на поважне ставлення до нього інших.

Демократія — це політична культура

Щоб реформувати суспільство на засадах демократії, треба подолати залишки тоталітарної політичної свідомості. Тоталітарне ставлення до політики характеризується схильністю людей уникати участі у громадському житті, вдаватися до псевдоучасті, ритуальних заходів, здійснюваних у суворій відповідності до директивних сценаріїв.

¹ Динаміка електоральної участі киян у виборчих кампаніях 1994 року: 27 березня — 59,7%, 10 квітня — 46,3%, 24 липня — 28,5%, 20 листопада — 35,6%. (*Оронець Ю.* Деякі особливості електоральної поведінки киян // Верховна Рада України: парадигми і парадокси. — К., 1995. — С. 15.)

Про політичну культуру демократичного суспільства можна говорити, коли люди ставляться до влади лояльно і водночас вимогливо й критично, цінують власні інтереси, здатні їх відстоювати і разом з тим поважно ставляться до інтересів та позицій інших. Демократичне суспільство формує свідомість, якій властиве розвинене почуття власної гідності, відповідальності та громадянського обов'язку, сприйняття держави як спільного дому усіх, хто в ній мешкає.

Важливими ознаками демократичної політичної культури є розуміння того, як улаштована політична системи, знання основ законодавства, процедур і регламентів суспільної взаємодії, співвідношення і позиції політичних сил та партій.

Новим “демократичним” віянням останнього часу стало поширення у країнах західної демократії всіляких рекомендацій, порад, методик і “технологій” з приводу того, як домогтися свого, досягти успіху у суспільних справах. Ось і в Україні напередодні виборів політики активно шукають таких порад щодо організації і проведення виборчої кампанії. Проте “виборчі технології” легко перетворюються на знаряддя обслуговування перш за все “істеблішменту”, а не цілого суспільства. Їх використання у політиці призводить до перекручення народного волевиявлення, оскільки перемогу на виборах здобуває не той, хто справді вартий громадського визнання, а той, хто може заплатити консультантам і експертам. Отож, виборцям варто знати хоча б у загальному, що може бути застосоване політиками для впливу на них, для здобуття їхньої прихильності.

Елементарна обізнаність громадян у питаннях політики, їхнє свідоме й зацікавлене ставлення до виборів сприятиме тому, що до влади будуть обрані відповідальні, добросовісні й кваліфіковані люди, на яких справді заслуговує народ.

Контрольні запитання й завдання

1. Назвіть визначальні ознаки суспільного лідерства.
2. Що ви знаєте про типи політичних лідерів?
3. Як ви вважаєте, громадсько-політичний діяч — це якась видатна особа, чи людина, як і всі інші?
4. Дайте визначення політичної партії. Назвіть типи й функції політичних партій.
5. Охарактеризуйте стан багатопартійності в Україні.
6. Які державні функції виконує президент республіки?
7. Назвіть повноваження Верховної Ради України.

8. Якою є структура Веховної Ради України?
9. Що таке депутатська група?
10. Якою є роль місцевих Рад у структурі державної влади в Україні?
11. Назвіть повноваження народного депутата України.
12. Що таке політична участь громадян?
13. Що таке культура політичності і що — культура громадянськості?
14. Як можна охарактеризувати стан політичної культури в Україні?
15. Назвіть головні категорії виборців.
16. Якими бувають мотиви політичного вибору?

Рекомендована література

1. *Афанасьев М. Н.* Демократия: самоуправление или политическое лидерство? // Филос. науки. — 1990. — №10.
2. *Ашин Г. К.* Лидерство: социально-политические и психологические аспекты // Политика: проблемы теории и практики. Вып. VII. — Ч.П. — М., 1990.
3. *Базовкін Т., Кремінь В.* Партії та громадські об'єднання України. — К., 1994.
4. *Бєбик В. М.* Депутатська діяльність очима виборців: оцінки, мотиви, настанови, очікування // Філосо. і соціол. думка. — 1991. — №1.
5. *Бистрицький Є.* Посткомуністичні партії: від рухів до угруповань громадян // Доповіді міжнародного експертного клубу "Політична думка". — К., 1995.
6. *Вебер М.* Харизматическое господство // Социол. исследования. — 1988. — №6.
7. *Вибори 94.* Збірник інформаційно-аналітичних матеріалів Спеціальний випуск. — К., 1994.
8. *Воронкова В. Г.* Современный французский консерватизм. — К., 1990.
9. *Вьюницкий В.* Многопартийность: что дальше? // Диалог. — 1991. — №17.
10. *Ионин Л.* Политика как профессия // Новое время. — 1989. — №8.
11. *Кузьо Т.* Багатопартійна система в Україні: проблеми й конфлікти // Політол. читання. — 1993. — №1.
12. *Кушерець В.* Опитування й вибори: зарубіжна практика // Філосо. і соціол. думка. — 1991. — №3.

13. *Кушерець В., Полтораєк В.* Вибори до Рад і громадська думка. — К., 1989.
14. *Литвин В.* Про сучасні українські партії, їхніх прихильників та лідерів // Політол. читання. — 1992. — №1.
15. *Марченко Г.* Россия между выборами. Социологический анализ и прогноз состояния электората // Полис. — 1996. — №2.
16. *Матусевич В., Осовський В.* Електоральна поведінка: техніка соціологічного дослідження // Філософ. і соціол. думка. — 1994. — №11—12.
17. *Медведев Р.* Не каждый руководитель государства является политическим лидером // Обществ. науки. — 1989. — №2.
18. *Мельвиль А. Ю.* США — сдвиг вправо? Консерватизм в идейно-политической жизни 80-х годов. — М., 1986.
19. *Михельс Р.* Социология политической партии в условиях демократии. Главы из книги // Диалог. — 1990. — №3.
20. О них говорят: 20 политических портретов. — М., 1991.
21. *Овчаренко П.* Ілюзорність української багатопартійності // Доповіді міжнародного експертного клубу “Політична думка”. — К., 1995.
22. *Паніна Н.* Яким депутатам ми віддаємо перевагу? // Політ. портрет України. — 1994. — №8.
23. Політичні партії України. — К., 1996.
24. Россия: партии, выборы, власть / Под общ. ред. В.Н.Краснова. — М., 1996.
25. *Рыбачук В. А., Табачник Д. В.* Політичний плюралізм: від думок до партій // Філософ. і соціол. думка. — 1990. — №4.
26. *Слюсаренко А., Томенко М.* Нові політичні партії України. Човідник. — К., 1990.
27. *Томенко М.* Партії України // Політол. читання. — 1992. №1.
28. Україна багатопартійна / Упор. О. Гарань. — К., 1991.
29. *Фадеева Т. М.* Социальные революции и традиции: точка зрения консерваторов // Социол. исследования. — 1991. — №12.
30. *Френкин А. А.* Феномен неоконсерватизма // Вопр. философии. — 1991. — №5.
31. *Шестопал Е. Б.* Личность и политика. Критический очерк современных западных концепций политической социализации. — М., 1988.
32. *Ягодовский Л.* Реабилитация ш...

НБ ІНУС

634191

і підойм справедливого суспільного устрою. Ця норма зафіксована в ряді міжнародно-правових документів.

Приміром, стаття 21 Загальної декларації прав людини проголошує:

“1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. 2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні. 3. Воля народу повинна бути основою влади уряду: ця воля повинна виявлятися у періодичних і неофальсифікованих виборах, які повинні проводитися при загальному і рівному виборчому праві, шляхом таємного голосування або через інші рівнозначні форми, що забезпечують овободу голосування”.

Вимога виборності й періодичної змінюваності складу органів державної влади поступово вкорінюється у світову суспільно-політичну практику, стає першочерговою нормою за вступу до багатьох міжнародних організацій і союзів, налагодження дипломатичних, економічних, культурних тощо зв'язків між державами. Ознакою нашого часу є утворення численних міждержавних, наднаціональних організацій, союзів та інших структур, які формуються саме на засадах виборності, функціонують як органи колегіального врядування, де рішення приймаються шляхом вотування. Серед них — Рада Безпеки ООН, Європейська Рада, численні регіональні організації тощо.

Референдум

Поширеними способами прийняття законів та інших рішень загального значення з важливих питань суспільного життя шляхом всенародного голосування, важливими процедурами громадянського волевиявлення у XIX—XX сторіччях стали *референдум*¹ та *плебісцит*². Ці політичні заходи вважаються сучасними виявами прямої демократії за умов усезагального поширення у світі демократії непрямої — представницької. Вважається, що завдяки референдуму громадяни беруть безпосередню участь у законотворчому процесі, в управлінні державою.

Уперше всенародне голосування було проведено у Швейцарії ще 1449 року з питання про фінансове становище конфедерації. Характер референдумів мали і плебісцити Луї Наполеона 1851 та 1852 років.

У наш час референдуми проводяться як для прийняття рішень місцевого, так і загальнонаціонального значення — ухвалення конституцій та поправок до них (в усіх штатах США і в

1 Від лат. *referendum* — “те, що має бути повідомлене”.

2 Від лат. *plebs* — простий люд і *scitum* — рішення, постанова